

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE

ACTA JURIDICA ET POLITICA

Tomus XXVIII.

Fasciculus 2.

KEMENES BÉLA

**Polgári jogunk fejlődése
a Magyar Népköztársaságban**

SZEGED
1981

Redigunt

GYÖRGY ANTALFFY, ÖDÖN BOTH, ANTAL FONYÓ, BÉLA KEMENES,
ISTVÁN KOVÁCS, KÁROLY NAGY, ELEMÉR PÓLAY, JENŐ SZILBEREKY

Edit

*Facultas Scientiarum Politicarum et Juridicarum Universitatis Szegediensis
de Attila József nominatae*

Nota

Acta Jur. et Pol. Szeged

Szerkeszti

ANTALFFY GYÖRGY, BOTH ÖDÖN, FONYÓ ANTAL, KEMENES BÉLA,
KOVÁCS ISTVÁN, NAGY KÁROLY, PÓLAY ELEMÉR, SZILBEREKY JENŐ

Kiadja

*A Szegedi József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara
(Szeged, Lenin krt. 54.)*

Kiadványunk rövidítése

Acta Jur. et Pol. Szeged

ISSN 0563—0606

1. A magyar polgári jognak a felszabadulástól számított fejlődéstörténete összefüggő és elemző megírása több kötetet igénylő feladat. Természetes ezért, hogy a jelen tanulmány csupán a magyar polgári jog szocialista fejlődése szempontjából legfontosabb tények rögzítésére vállalkozhat. E körben is elsődlegesen a jogalkotás legjelentősebb eredményeiről, továbbá a jogi nézetek alakulásának tendenciáiról kíván számot adni. A polgári jog egyes intézményeinek értékelő részletezésére ezért csak egyes helyeken kerülhet sor. Természetes továbbá, hogy a tanulmányon a történetiség vonul végig. *Nem azt akarjuk tehát elsősorban* bemutatni, hogy *jelelenleg* milyen a ma- azért is szükségtelen, mert szocialista polgári jogunkról, illetőleg annak számos intézményéről, megoldásáról, nagyszámú idegennyelvű tanulmány jelent és jelenik meg, beleértve a jogszabályaink, így mindenek előtt a Polgári Törvénykönyv (továbbiakban Ptk.) idegennyelvű kiadásait is. Ugyanakkor a fejlődés kezdeti szakasza viszonylag kevésbé ismert; ez a magyarázata, hogy ezzel az időszakkal viszonylag részletesebben foglalkozunk.

2. Szükségtelen részletesebben indokolni, hogy a magyar szocialista polgári jog fejlődése a legszorosabb függvénye a felszabadulást követő társadalmi-politikai-gazdasági fejlődésnek s csak az utóbbiakba beleágyazottan érthető és magyarázható.

Természetes viszont az is, hogy a teljes megértés igényli a *felszabadulást megelőző magyar civilizatika* felvázolását. A felszabadulás előtti magyar magánjogot a legmélyrehatóbban két jellegzetesség karakterizálja: mindkettő végső fokon a magyar társadalmi fejlődés sajátosságaiból adódik. Magyarországon a felszabadulást megelőzően a tulajdoni viszonyoknak csupán viszonylagos egységéről lehet beszélni, amennyiben a termelőeszközök feletti tulajdonjog megoszlott a burzsoázia és a feudális nagybirtokos réteg között. Ez döntően arra vezethető vissza, hogy az amúgyis késői forradalom elbukásával a polgárság nem rendelkezett elegendő erővel ahhoz, hogy a nagybirtokosokat kiszorítva következetesen burzsoá, polgári társadalmi berendezkedést hozzon létre. Az említett kettősség természetesen a politikai hatalomban való részesedésre is kihatott: Magyarországon a társadalmi rend feudálkapitalista jellegű volt. A feudálkapitalista államnak pedig csak feudálkapitalista jogrendszere lehetett, amely szükségképpen különösen éle-

sen tükröződik a vagyoni viszonyokkal a legszorosabb kapcsolatban levő magánjogban.¹

A második sajátossága a magyar társadalom fejlődésének az, hogy a kapitalizmus viszonylagos megerősödése, térhódítása elkésztette arra az időre esik, amikor már más államokban a liberálkapitalista szakaszt a monopolkapitalista irányzat váltja fel. Nem marad ez hatástalan a magyar viszonyokra sem és végül is odavezet, hogy Magyarországon a kapitalizálódás kiteljesedése anélkül megy végbe, hogy annak első szakasza útját a hazai fejlődés következetesen végigjárta volna, hogy a liberálkapitalizmus intézményei — többek között jogintézményei is — megfelelően kiforrottak, megérlelődtek volna. Ilyen körülmények között tehát a kapitalizmus által igényelt és létrehozott jogi megoldások jó része nyomban monopolkapitalistikus jellegzetességekkel, vonásokkal terhelt, hogy azután az első világháborút követően teljesen egy sajátos feudálmonopolkapitalista magánjog alakuljon ki. A társadalom feudálkapitalista szerkezete szinte elkerülhetetlenül magával hozta az uralmon levő két csoport harcát és az ellentétek időleges feloldására a szüntelen kompromisszumokat.

A harc és a kompromisszum végeredményben a magánjog által szabályozott életviszonyok bizonyos érdekszérák szerinti felosztását eredményezi. Egyes intézmények tekintetében a feudális érdekeltsége az erősebb, s itt a szabályozás főleg az ő igényeiket elégíti ki: ez a helyzet különösen a személyi jog, családi jog és öröklési jog vonatkozásában. A burzsoá érdekek igazi területe viszont a kötelmi jog, közelebbről a forgalom joga, a szerződések világa.

A magánjog szerződési joga tehát alapvetően kapitalista jellegű, a tőkés rend „képére és hasonlatosságára” alakult ki, messzemenően az ő érdekeit tükrözi.

A mondottak ellenére mégsem tagadható, hogy bizonyos feudális vonások még a szerződési jog területére is áthatoltak. Így pl. az elévülésnek 32 éves időtartama középkori eredetű volt: a feudális múlt kísért a teljes cselekvőképességnek (ügyletkötési képességnek) szinte egyedülállóan magas életkorban (24 évben) való meghatározásában is. Sokkal lényegesebb azonban ezeknél az, hogy a magyar magánjog a feudalizmusra jellemző szokásjogi úton kialakult irratlan jog volt. Mádl Ferenc felhívott tanulmánya² sok-

¹ A témát tárgyaló néhány fontosabb mű: Eörsi Gyula: A tulajdonjog fejlődése (A kapitalizmus tulajdonjoga), I–II. köt. Jogi és Államigazgatási kiadó, Bp. 1951. — Szabó Imre: A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon. Akadémiai Kiadó, Bp. 1955. — Peschka Vilmos: A magyar magánjogtudomány jogbölcseleti alapjai. Az Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője II. köt. 1–2. sz. 37–73. old.; — Mádl Ferenc: Magyarország első Polgári Törvénykönyve — az 1959. évi IV. törvény — a polgári jogi kodifikáció történetének tükrében. M. Tud. Ak. Társadalmi Történeti Tud. Osztályának Közleményei. X. köt. 1–2. sz. 3–88. old.; — Kemenes Béla: A szerződések szabályozásának elvi kérdései a Polgári Törvénykönyvben, Acta Juridica et Politica Tom. VIII. Fasc. 2. 1961. — Benedek Károly: Jogrendszerünk és igazságszolgáltatásunk fejlődésének 25. éve. (Magyar Jog 1970. 3. sz.) — Asztalos László: A civilisztika oktatásának és tudományának fejlődése a budapesti egyetemen 1945–1970. ELTE kiadása. Budapest, 1973. 99. p. — Eörsi Gyula: A magyar civilisztika 30 éve. (A MTA IX. Osztályának a Felszabadulás 30. évfordulója és a MTA 150 éves fennállása alkalmából 1975. szeptember 29-én tartott felolvasó ülésén tartott előadás szövege. (Gazdaság- és Jogtudomány, MTA IX. Osztályának Közleményei IX. (1975.).

² Mádl Ferenc: Magyarország első... (i. m.) 33–73. old.

oldalúan elemzi azokat az okokat, amelyek folytán a magánjogi kódex megalkotására irányuló minden kísérlet megbukott. Ezek egyik legdöntőbbje a feudális és tőkés elemek érdekeinek ütközése, bár nem hallgatható el, hogy a kodifikálatlanság állapota nem előnytelen a tőkés osztály számára sem. Egyrészt azért, mert a számára legfontosabb terrenumon, a kereskedelmi jog területén a törvénykönyvi szabályozás megtörtént.³ Másrészt az ún. köztörvényi jogalkotás általánossá válása nagymértékben biztosította a tőkésosztály mindenkor pillanatnyi érdekeit szolgáló könnyen változtatható jogalkalmazást. Különösen hasznossá vált pedig ez a monopolkapitalista szakaszban, amikor elegendő olyan részletjogszabály született, amely a monopolkapitalista társadalmi berendezés alapjait erősítette és életképességét növelte. Ezen túlmenően azonban — főleg a gazdasági válság által teremtett helyzetben — a törvényi szabályozás már csak nyűg, szükségtelen kötöttség forrása, a formális jogbiztonság alapja lett volna, amely — nemzetközi tapasztalatok szerint is — idegen, célszerűtlen és zavaró a monopoltőke érdekei szempontjából.

3. Magyarországnak 1945-ben történt felszabadulása mélyreható társadalmi, gazdasági, politikai változás kezdetét jelenti, gyökeres fordulatnak a kezdetét jelenti egyben a jogrendszer, az egész jogélet szempontjából is.

E változás bizonyos sajátossága az olyan értelmű fokozatosság, hogy a hatalomnak a munkásosztály általi teljes megragadása nem egyszerre, egy csapásra, hanem — belső politikai, gazdasági harcok által és eredményeként — csak bizonyos idő eltelte után, lényegében 1948-ban, a „fordulat évében” következik be. A fejlődés e formájának vetülete az a két szakasz, amelyre általában a felszabadulástól kezdődően a magyar jogrendszer fejlődésmenetét szokásos felosztani.⁴

Az első szakasz, amely a felszabadulástól a fordulat évéig tartott, a munkásosztály és a dolgozó parasztság demokratikus hatalmának a szakasza. A második szakasz a dolgozó parasztsággal szövetséges munkásosztály diktatúrájának a szocialista társadalmi rend megalapozásának és kiépítésének időszaka. A magyar szocialista jogrendszer fejlődésének e kettős szakaszolása alapvetően természetesen a polgári jogra vonatkoztatottan is helytálló. A második szakasz illetően mégis szükségesnek érzünk bizonyos további bontást. A Polgári Törvénykönyvnek 1959-ben történt megalkotása (és 1960. május 1-én történt hatálybalépte) a polgári jog fejlődésmenete szempontjából olyan jelentésű tény, mely a jogalkotás, joggyakorlat és nem utolsósorban a jogi szemlélet szempontjából is határkö értékű és a második szakasz egységes jellegének elismerése és hangsúlyozása mellett is indokoltá teszi a külön fázisként történő tárgyalást. Ennek megfelelően a továbbiakban az első szakasz polgári jogi fejlődését egységesen, a második szakasz polgári jogi fejlődését Ptk. előtti és Ptk. utáni szakaszra bontottan tárgyaljuk.

³ 1975. XXXVII. tv. a Kereskedelmi törvény.

⁴ Ilyen kettős szakaszra való bontásban tárgyalja a felszabadulás utáni jogfejlődést Világhy M. egyetemi jegyzete (1959. I. köt.), valamint Eörsi Gy., A magyar jog fejlődésének elvi kérdései népi demokráciánk első 10 évében (Jogtudományi Közlöny, Bp. 1955. 321—344. old.) c. dolgozatában. A teljesség kedvéért említendő meg, hogy Világhy M.; Polgári Jogi gondolkodásunk fejlődése a felszabadulás óta c. cikkében (Magyar Jog, 1960. 7. sz.) a jogi nézetek fejlődése szempontjából három szakaszt különböztet meg és a fordulat évét (1948) követő időszakot két fázisra bontja.

4. Az első szakasz jellegének, célkitűzéseinek igen fraggáns, tömör jellemzését adja Világhy Miklós: „Az első szakasz fő feladata az volt, hogy következetesen végig vigye hazánkban az annak idején félbemaradt demokratikus forradalmat, megszabadítsa állami és társadalmi rendszerünket a feudális maradványoktól, felemelje hazánkat a fejlett demokratikus állam színvonalára. A demokratikus vívmányok mellett továbbá, a munkásosztály éppen ezért, mert részese volt a hatalomnak, már a demokratikus diktatúra idején is számos olyan feladatot valósított meg, amely már a proletárdiktatúra célkitűzései közé tartoznak.”⁵ A polgári demokratikus követelmények mellett tehát — Eörsi Gyula kitételével élve — a forradalmi demokratikus igények valóraváltása volt már az első szakaszban a másik, az előbbivel legalábbis egyenértékű motiváló tényező.

a) Az első szakasz legfontosabb társadalmi és gazdaságpolitikai s ennek lecsapódásaként *jogalkotási eredményei* a következőkben foglalhatók össze.

Vitathatatlan, hogy a társadalom struktúrális átalakítása szempontjából a kezdeti időszakban a kiemelkedően legfontosabb intézkedés, illetőleg jogalkotás a földreform, jogi megfogalmazással a földreformot törvénybe iktató 1945. évi VI. törvény volt. A földreform társadalompolitikai hatásában alapvetően megszüntette a hazánkban korábban érvényes és tipikusan feudális földtulajdoni rendszert és földtulajdoni viszonyokat. Részint elkobzás, részint igénybevétel formájában elvonta a nagybirtokosok feudális hatalma gazdasági alapját és ezzel lényegében kirekesztette azokat a politikai hatalomból is. Több szocialista ország megoldásával ellentétben a földet nem vették állami tulajdonba — legalábbis egészében — hanem azokat a földnélküliek, illetőleg kisparasztnak tulajdonába juttatták. E ténynek politikai jelentősége rendkívül nagy volt, mert a dolgozó parasztságot eleve orientálta az új hatalom felé. A földreformról szóló törvény, valamint az ahhoz kapcsolódó további jogszabályok (pl. az 1946. évi IX. törvény a telepítésről, stb.) vitathatatlanul az első szakasz legfontosabb törvényalkotása, általában és különösen a polgári jog szempontjából.

A *földtulajdoni viszonyok* gyökeres átalakulása mellett már az első szakaszban sor került a *tulajdoni rendszert érintő további* jelentős intézkedések meghozatalára is. Ennek során állami kezelésbe kerültek a szénbányák, majd később bekövetkezett azok állami tulajdonba vétele. Ugyanígy állami tulajdonba kerültek a legjelentősebb villamosművek, energia-telepek, távvezetékek és ugyancsak 1946-ban állami kezelésbe vettek néhány kiemelkedően fontos nehézipari vállalatot. Végül 1947-ben állami tulajdonba kerültek a nagyobb jelentőséggel bíró magyar bankok.

A *személyi jog* területén elsősorban a polgári demokratikus követelménynek érvényesítése volt az első szakasz fő törekvése, illetve célkitűzése. Ennek eredményeképpen szállították le a nagykorúság határát 20 évre, szüntették meg a korábbi atyai hatalom jogkörét, helyettesítvén azt a szülői hatalommal és nem utolsósorban ennek az időszaknak a terméke az a jogalkotás, amely felszámolta a házasságon kívül született gyermekekre vonatkozóan korábban érvényes, rendkívül súlyos hátrányos megkülönböztetéseket és biztosította az ilyen gyermekek számára lényegében a házasságban születettekkel egyező jogállást.

Említést kell tennünk továbbá a polgári demokratikus igényekkel össz-

⁵ Világhy M.: Polgári jog, Egyetemi jegyzet (1959) I. köt. 95—96. old.

hangban álló örökségi jogi reformintézkedésekről is, különösen az 1946. évi XII. törvényről, amely a rendi jellegű megkülönböztetések általános eltörlésével megszüntette a rendi, illetőleg származásbeli hovatartozásból eredő öröklési jogi differenciálódást. Mindez voltaképpen az első lépést jelentette a magyar öröklési rend egységesítése érdekében.

A kötelmi jogon belül a *szerződési joganyag* aspektusából az első szakasz jogszabályalkotási tevékenysége látszólag nem különösebben nagy horderejű.

A szerződésekre vonatkozó szabályozás éle e korszakban lényegében kettős irányú: egyrészt a korábbi időszakban, főleg az üldözöttek által kényszer hatására megkötött szerződések érvénytelenségének lehetővé tétele, másrészt pedig a pénzromlás folytán elértéktelenedett pengőtartozásokra irányuló szerződések rendezése oly módon, hogy azok bírói érvényesítésének lehetősége általában kizárt. A szorosan vett szerződési szabályok mellett azonban ismételten meg kell emlékeznünk azokról a nagyjelentőségű egyéb jogszabályokról, amelyek részben már az előfeltételeket teremtik meg a második korszakban megvalósuló szocialista szerződési rendszer kialakulásához. Sor kerül ugyanis a demokratikus államhatalom gazdasági beavatkozására, mégpedig úgy, hogy az „az államhatalom birtoklásáért folyó harc — kimeneteletől függően — a szocialista perspektívát magában hordozó, egyre erőteljesebben a tőkésekkel foglalkozó, a spekulánsokat üldöző állami beavatkozásá lett, amelynek átmenetiségét nem valamiféle kapitalista restauráció, hanem a szocialista forradalom határozza meg.”⁶ Ide kell sorolnunk mindezekelőtt bizonyos alapvető termelőeszközöknek már említett állami kezelésbe vételét, amely „formailag az állami beavatkozásra jellemző intézkedések, a rákövetkező államosítás azonban tartalmilag már ezen túlmenő, szocializálódó intézkedéssé avatja.”⁷

b) Az első szakasz *bíróági joggyakorlata* legalábbis kettős irányt mutat. Pozitív a szerepe abban, hogy szinte az első pillanattól kezdve fellépett a kizsákmányoló jellegű szerződésekkel szemben, akár újonnan jöttek létre, azok, akár a múltból maradtak fenn. Az utóbbiak esetében — sajátos módon — a legjobb eszköz erre épp a monopolkapitalista jog által teremtetett és a jogtudatban még messzemenően élő szerződésmódosítási és megszüntetési jogkör jelentette. A pozitív vonások mellett nem hallgatható el azonban a bírói gyakorlatnak egyes tekintetben negatív hatású, a fejlődést akadályozó, visszahúzó tevékenysége sem. A bíróságok az új viszonyokra szabott jogszabályokkal még alig rendelkeztek, ami objektíve lehetővé tette, hogy a felmerülő vagyoni vitákban a szokásjogi úton kialakult feudálkapitalista jogot alkalmazzák. Ez pedig adott esetben konzervativizmushoz, a múltban való megragadáshoz, a régi jogelvek átmenetéhez, vagy éppen fellevenítéséhez vezetett, s a kodifikátlanság állapota ezt látszólag még legalább is tette. Érthető, hogy ilyen körülmények között a „magánjog és kereskedelmi jog fejlődése... lényegében hatáskörének szűkülésében áll anyagi jog vonatkozásban és úgy is, hogy az ügyek kiterjedt köre kerül bírói hatáskörből államigazgatási hatáskörbe.”⁸

A mondottak illusztrálására csupán egy példa: a Kuria egyik tanácsa ez időszakban mondotta ki, hogy az 1928. évi XII. törvény (a valorizációs

⁶ Eörsi: A magyar jog fejlődésének ... i. m. 326. old.

⁷ Eörsi: i. m. 327. old.

⁸ Eörsi: i. m. 331. old.

jogszabály) nem alkalmazható ugyan, azonban azok az indokok, amelyek létrehozatala mellett szóltak, jelenleg is fennállanak. Szinte sugározza az álláspont azt a formalizmust, amelynek számára közömbös, hogy a valorizációs probléma hol, mikor, milyen hatások folytán jelentkezik; a társadalmi környezettől elvonatkoztatott absztrakt jogi megoldás megkeresése a legfőbb szempont.

c) Szinte természetes, hogy a kodifikátlanság állapota már az első időszakban — legalábbis a „szükség van-e?” kérdéseként — felvetette a *polgári jogi kódex megalkotásának problémáját*: a válasz egyértelműen negatív volt. A tagadó válasz mögötti indokok azonban rendszerint egészen eltérő megfontolásból fakadtak. Egyesek világosan látták, hogy a demokratikus társadalmi fejlődés csupán a kezdetén van, az első szakasz csak átmenetet jelent egy fejlettebb forma felé, az adott időszakban még hiányzik a gazdasági rendnek az a fokú stabilitása, a politikai hatalomnak az az egyértelműsége, amely egy kódex létrehozatalának elengedhetetlen feltétele. Mások viszont épp ezért elleneztek a kódex megalkotását, mert az nyilvánvalóan gátolta volna a múlt átmenetét célzó törekvéseket a régi jogtételek észrevétlen konzerválását. Tény az mindenestre, hogy a kódex megalkotásának reális társadalmi feltételei ez időszakban teljesen hiányoztak.⁹

d) A polgári jog fejlődésének első szakaszában a *polgári jog elmélete* az eddigieknél is vegyesebb képet mutat. Azok mellett, akik már az első pillanattól kezdve határozott marxista elemzéssel az egész jogrendszernek, és ezen belül természetesen a polgári jognak is népi demokratikus joggá való fejlődését vetítették előre, a jogászoknak nem csekély része „jól megalapozott konzervativizmussal ragaszkodik a régi keretekhez és intézményeikhez; egy másik része abban a hitben van, hogy az első világháború előtti időkből eredő elképzelései és vágyai a 25 éves reakció után most... valóra válnak, s hogy a csenevész magyar liberalizmus a mai időkben teljesebbé válik... Vannak jogászok, akik a mai társadalmi változás lényegét meg nem értve bizonyos fajtájú rendet és rendszerességet kívánnak..., de minden bizonnyal vannak szép számmal olyan jogászaink is, akik határozottan elvi alapon helyezkednek szembe a mai jogrendszerrel és újfajta ellenállással vallják a korábbi rendszer előnyeit.”¹⁰

Aligha találunk a mondottak igazolására meggyőzőbb érvet, mintha az akkori legtekintélyesebb jogi szaklapnak, a Jogtudományi Közlönynek 1945—1948. évi számaint lapozgatjuk. A közölt tanulmányok egy része korábban már ismert elméletek segítségével (főleg a „szocialis jog” tanaival) akarja a demokratikus változás „elméletét” kimunkálni, más dolgozatokra főleg a múltban kialakult jogtételek felmelegítésből álló dogmatizálása, a múltbéli jogtételek — bár nemegyszer jóhiszemű — ajánlása a változás produkálta tényállásokra, a leginkább jellemző; a közölt cikkek jórészenek tárgya a gazdasági lehetetlenülés és a valorizáció stb. A „szocialis jog” szemléletbeli újabb jelentkezése a korábbi hagyományok folytán szinte természetes, de hirdetői esetleges jóhiszeműsége ellenére is komoly veszélyekkel járt. Méltán mondja Világhy Miklós: „főveszélye (ti. a „szocialis jognak”) abban áll, hogy rendki-

⁹ A kodifikáció szükségességének a kérdését érinti pl.: Szász I.: A gazdasági struktúra változása és magánjogunk fejlődése (Jogtudományi Közlöny, 1948. 9—10. sz.), Nagy Miklós: Magánjogunk fejlődése (Jogtudományi Közlöny, 1948. 19—20. sz.) címmel közölt előadásában.

¹⁰ Szabó I.: A jog változásai és a jogászok változásai c. tanulmányában. 15. o.

vül alkalmas a tömegek és a polgári korlátokat átlépni nem tudó, de alapjában jószándékú jogászok félrevezetésére. Valójában a burzsoázia új ideológiai hadállásait jelzi, amelyekbe akkor vonul vissza, amikor közvetlenül már nem tudja védeni saját magát. Nálunk a felszabadulás után a nyílt formalizmus mezébe öltöztetett ellenséges támadás és a közvetett formalizmus, a szocialis jog térhódítása párhuzamosan haladt.”¹¹ Más oldalról objektíve teljesen érthető az is, hogy a gazdasági leromlás és az infláció állapotában a magánjogászok figyelme nagymértékben fordult épp a „válságjogi” típusú kérdések felé. A tanulmányok szerzői túlnyomórészen az új renddel szemben nem ellenséges, hanem legalábbis várakozó megértéssel viseltettek; azzal azonban, hogy a múltban kialakult intézményeket nem olyanokként kezelték, amelyeknek eseti alkalmazása átmenetileg talán még indokolt lehet, hogy a kivételesnek általánossá válását sürgették és a lényegét ebben látták, hogy a régi jogtételek előnyeit hangoztatva ezek fenntartása, állandósítása mellett törtek palcát — mindezzel objektíve a polgári jog új alapokon meginduló fejlődését gátolják, a kissé revideált „rég” használhatóságának emlegetésével végeredményben a fejlődő „új” szerinti jogi megoldásokra való törekvéseket fegyverezték le. Lényegében az utóbb említett irányzathoz tartozott nem kisebb tekintély, mint Szladits Károly is. akinek az új rend iránti jóakarató szolidaritásához pedig kétség sem férhet. Szladits egy dolgozatában védelmébe veszi a Kuriának a „szocialis igazságot szolgáltató” korábbi gyakorlatát; hivatkozik pl. a gabona-elővételi ügylet, az ingatlanok kétszeri eladása, az ipari kulpa, az objektív felelősség, a méltányossági felelősség Kuria alkotta vagy elismerte „szocialis intézményeire.” Szladits egész beállítottságát felidézi fejtegetéseinek végső kicsengése; a felszabadulással teremtődött meg objektíve a lehetőség arra, hogy a Mtj¹² végre hatályba lépjen, hogy a monopolkapitalizmus által a magánjog testére rakott idegen részek eltávolításával — amelyek szerte mindig is csak átmenetileg foghattak helyt — végre a liberalizmusnak megfelelő jogunk legyen.

Érdekeségénél fogva, végül külön is megemlítendő Nizsalovszky Endrének ugyan a fordulat éve után, mégis az Alkotmány meghozatala előtt, 1949 elején kifejtett álláspontja. az ún. átrendező jogról.¹³ Kiinduló pontja az, hogy a vagyonjog absztrakt szabályai ugyan megmaradtak, azonban a változás időszakában a korábbi kivételesből lesz általános, az időlegesből állandó. A válságjog és az átrendező jog — megállapítása szerint — módszereiben, megoldásaiban sok hasonlóságot mutat; a lényeges különbség az, hogy az előbbi a régi gazdasági rend visszaállítását, az utóbbi az új gazdasági rend kialakítását célozza. A szerződési jog területén a szerződési szabadság megszűnik átfogó alapelv lenni, s helyét lényegében a tervszerűség veszi át. Az elmélet erőnye volt a maga időszakában, hogy nagymértékben helyezte a súlyt a tervszerűségre, mint jogilag is jelentős kategóriára, bár nem tagadható, hogy a tervszerűségnek bizonyos fajta túlértékelése (mint pl. annak rendszeralkotó elvként való kezelése, vagy a szerződési szabadság helyes értelmével való mechanikus szembeállítás) tévesnek bizonyult.

¹¹ Világhy M.: Polgári jogi gondolkodásunk fejlődése... 266. old.

¹² MTJ. Magánjogi Törvénykönyv Javaslat. 1928. Szladits K.: Kuriánk polgári gyakorlata a szociális igazság szolgáltatásában. Jogtudományi Közlöny. 1947. 3—4. sz.

¹³ Nizsalovszky E.: A kötelmi jog átalakulása. Jogtudományi Közlöny, 1949. 5—6. sz.

5. A polgári jog fejlődése második szakaszának fő jellemzői, hogy a szocialista állam kiépül, a termelőeszközök zöme társadalmi tulajdonba kerül és megindulhat az egész jogrendszer következetesen szocialista átalakulása.

A polgári jog szempontjából is alapvető törvényalkotás az 1949. évi XX. törvény, a szocialista jog alaptételeit tartalmazó Alkotmány. Az Alkotmány szögezi le a társadalmi rend alapjait, egybefogja az addig elért eredményeket és megjelöli a továbbfejlődés útját. Az Alkotmány módosításának polgári jogi hatásairól a továbbiakban lesz szó.¹⁴

Ismeretes, hogy az Alkotmány végső fokon az a jogszabály, amely a szocialista jogrendszer kiépítéséhez elkerülhetetlenül szükséges alapelveket leszőgezte és jelenleg is tartalmazza. A polgári jog szempontjából döntő jelentőségű rendelkezései azok, amelyek a tulajdonjogi berendezkedés, pontosabban a tulajdonjogi formák kérdését meghatározták; a személyi jogok viszonyában az általános emberi egyenlőség elvét rögzítették; az Alkotmány biztosította a női egyenjogúságot; rögzítette mintegy öröklési jogi alapelvként a halál eseteire szóló szabad rendelkezési jogot, stb. Legalább ennyire lényeges továbbá, hogy az adott időszak követelményeinek megfelelően irányelveket adott az állami (és társadalmi) gazdálkodó szervek tevékenységére, továbbá a tervszerű gazdálkodáson alapuló vagyoni kapcsolatok kialakításának rendjére. Az Alkotmányban lefektetett elvek nyomán vált például teljesen tudatossá az, hogy a társadalmi rend alapját képező munkával kapcsolatos viszonyokat önálló jogágnak, a munkajognak kell szabályoznia; a munkaszerződések joganyaga tehát kiesett a polgári jog hatásköréből. A termelőeszközök zömének társadalmi tulajdonba vételéről szóló alkotmányos tételek (melyet az államosítási jogszabályok korábban, vagy azt követően ténylegesen realizáltak is) kihatása, hogy megteremtette a feltételeket az újfajta szerződési rendszer kialakításához.

A korábbiakban már említett okok alapján a második szakasz intézménytörténeti fejlődését két periódusra indokolt bontani. Az első fázis a Polgári Törvénykönyv megalkotásáig terjedő időszak.

6. A második szakasz első fázisának legfontosabb intézkedése, illetve jogalkotásai a következőkben foglalhatók össze.

a) A tételes szabályozás terén a tulajdoni viszonyokat illetően lényegében ez a korszak az államosítások időszaka. Az első szakaszban már egyes vonatkozásokban érvényesülő államosítási intézkedések ekkor teljesednek ki, amelyek átfogják az ipari vállalatok túlnyomó részét. (Az 1949. évi 20. tvr. a 10 főt meghaladó létszámú ipari vállalatokat állami tulajdonba vette.) Lényegében ezzel párhuzamosan alakultak ki a gazdaság új és most már szocialista szervezeti formáinak létrehozása. 1950-ben jelent meg az állami vállalatokról szóló jogszabály, amely egységes szervezeti alakzatot teremtett meg az állami tulajdonnal gazdálkodó egységeknek. Létrejöttek azok az újfajta irányító szervek is, amelyek biztosították az állam közvetlen gazdasági irányítását (trösztök, egyesülések, gazdasági irodák, stb.). Az újtípusú gazdálkodási egységek kialakítása szempontjából nagy jelentőségük volt a mezőgazdaság területén kialakult gazdaságszervezeti egységeknek, mint a termelőszövetkezetek, ill. termelőszövetkezeti csoportok; az ezzel kapcsolatos részletek tárgyalása viszont kívül esik témánktól.

¹⁴ 1972. évi I. törvény az 1949. évi XX. törvény módosításáról és a Magyar Népköztársaság Alkotmányának egységes szövegéről.

A személyi jogokat illetően elsősorban nem jogalkotási eredményekről, hanem a bírói gyakorlatnak a szocialista igényeket következetesen érvényesítő gyakorlatáról kell említést tenni. Számos olyan értékű döntés született, mely elvi súllyal és gyakorlati hatással biztosítja a nők egyenjogúságát, fokozott védelmét, stb. Polgári jogi szempontból is van kihatása az 1952. évi IV. törvénynek, a családjogi törvénykönyvnek, melynek részletes értékelése ugyan-csak külön tanulmány tárgya. A szocialista termelési-gazdasági viszonyok fejlődésének eredménye az, hogy ez időszakban előtérbe kerülnek a termelőerők fejlesztését hatásosan előmozdító *szellemi alkotások* viszonyainak jogi rendezése. A termelés korszerűsítésére és a dolgozóknak ebbe a tevékenységbe való fokozottabb bekapcsolására szolgáló új jogintézmény az újítói jog, amely első ízben a most tárgyalt szakaszban került rendezésre (29/1959. V. 10. Korm. sz. rend.). Tény azonban az, hogy a szellemi alkotások jogviszonyainak anyagát a második szakasz második fázisa tette igazán korszerűvé, amelyekkel a továbbiakban foglalkozunk.

A kötelmi jogon belül a *szerződési jogra* vonatkozó és a tárgyalt időszakra érvényes jogfejlődés bemutatását a társadalmi tulajdon talaján keletkező szerződésekre érvényesült joganyag bemutatásával kell kezdenünk.

A társadalmi tulajdon kibontakozása, az új gazdaság szervezeti formák megjelenése magával vonta és objektíve lehetővé tette az Alkotmányban is előírt tervszerű gazdálkodásra való áttérést. Ennek megfelelően már 1948-tól kezdődően jelennek meg jogszabályok a tervszerű áruforgalomról, s a 206/1951. (XII. 8.) MT. sz. rendelet kodifikálja az azzal legszorosabb kapcsolatban álló szállítási szerződések intézményét, s a vele egy időben kiadott 207/1951. (XII. 8.) MT. sz. rendelet pedig széles körben megszervezi a döntőbizottságokat, amelyeknek a szocialista jogtételek kialakításában nem lebecsülhető szerepük volt.

Néhány év múlva a tapasztalatok alapján sor kerül a szállítási szerződések joganyagának bizonyos megújítására (50/1955. VIII. 19.) MT. sz. rendelet), amely egyben hasznosítja a szerződési jog elméletének bizonyos elfogadott eredményeit is. A helyes és teljes kép kialakítása érdekében szót kell ejteni arról a maga időszakában pozitív hatásról, amelyet a szállítási szerződések területén joganyag — vagy tágabbra vonva a kört; a szocialista szervezetek között kialakult szerződési rendszer — gyakorolt korábbi polgári jogunkra, s egyúttal közvetve magára a Polgári Törvénykönyvre is. E hatás egyrészt arra vezethető vissza, hogy a tervkapcsolatokat szabályozó jogintézményeket első pillanattól kezdve írott jogi szabályok rendezték, másrészt arra, hogy elsődlegesen épp a szállítási szerződésekről szóló jogszabályok voltak azok, amelyek számos területen a társadalmi fejlődés igényeihez a legszorosabban alkalmazkodtak, s így a szocialista jogi felfogással leginkább összhangban álló megoldásokat tartalmaztak. Gyakori volt, hogy a szállítási szerződésekről rendelkező jogszabályok — speciális területükön túlmenően — voltaképpen az „általános” polgári jog keretébe tartozó kérdések rendelkezésére is kényszerültek, éppen az általános polgári jogi szabályok bizonytalansága folytán. Ilyen körülmények között pedig természetessé vált, hogy a bíróságok ítélezési gyakorlatára a szállítási szerződésekről szóló jogszabályokban kifejeződő jogtételek nagymértékben hatottak. A bíróságok egyrészt igényelték az írott jogi szabályozást, másrészt különösképpen igényelték a fejlődéssel a legszorosabb összhangban álló, határozott tartalmú jogtételeket. A szállítási

szerződések körében kialakult normák így annak idején termékenyítőleg hatottak a polgári jog egész területére s az azokban kifejeződő számos elv (pl. reális teljesítés, együttműködés stb.), továbbá részletszabály (pl. szavatosság) átültetődött a polgári bíróságok gyakorlatába is.

A szerződési rendszer azonban nemcsak a közvetlen tervekötelezettek egymás közötti kapcsolataiban, hanem egyéb területeken is lényegesen kiszélesedett. A leglényegesebb e szempontból az ún. termelési szerződések megjelenése. E szerződéstípus többszöri jogszabályi rendezés után — a mezőgazdasági termelés tervszerű befolyásolásának, az ipar, mezőgazdasági nyersanyaggal való ellátásának, a falu és a város közötti kapcsolatok erősítésének igen népszerű és bevált formájává vált. Meghatározott idő eltelte után — a kötelező begyűjtés rendszerének az eltörlésével — a szerződés lett az egyéb mezőgazdasági termények és termékek értékesítésének is az általános formája. Ha a népi demokratikus állam a szerződési rendszer felhasználását célzó ilyen igen jelentős jogalkotásokat is produkált, a szerződési joganyag jelentős hányadára továbbra is a múltban kialakult jogtételek, eseti döntések, vagy éppen a Legfelsőbb Bíróság újabb gyakorlata maradt irányadó. Meghatározott ügyletfajták vonatkozásában (pl. fuvarozás, haszonbérlet, lakásbérlet, részletvétel, biztosítás egyes vonatkozásai stb.) születtek ugyan jogszabályok, azonban amellett, hogy csak részleteket szabályoztak, „általános résszel” nem rendelkezvén még a szabályozni kívánt terület következetes rendezésére sem voltak képesek.

b) Ilyen körülmények között a bírósági joggyakorlatnak változatlan, sőt sok tekintetben fokozódó jelentősége és szerepe volt. A fordulat éve után az első feladat a múltban született, a népi demokratikus fejlődés követelményeivel ellentétes, vagy éppen elavult kötelező erejű döntéseknek az eltakarítása volt. Ezt a Legfelsőbb Bíróság — a 4338/1949. (XII. 6.) MT. sz. rendelet előírásainak megfelelően — el is végezte. A tartalmában új polgári jog, s ezén belül az új szerződési jog ezzel szemben még nem született meg. A döntvényrendező munkában a Legfelsőbb Bíróság akarva-akaratlanul a múlthoz volt kötve, mivel a döntvényrevízió csak olyan kérdésekben adott alkalmat elvi irányításra, amely valamely korábbi döntvény anyagát képezte. A joganyag szelektálása így szükségképpen a korábbi eseti jogalkotást követte nyomon, nem volt általános érvényű, s ha alkalmasnak is mutatkozott követendő tendenciák kiolvasására, nem nyújtott módot arra, hogy nyomban a felszámolt régi helyébe, következetesen elvi alapokon nyugvó új szabályozást adjon. A döntvényrevíziót követően a Legfelsőbb Bíróság fő törekvése az, hogy esetileg kitöltse azokat a hézagokat, amelyek a multbeli megoldások kiiktatásából adódtak, s ezzel egyidejűleg kimunkáljon számos, a népi demokratikus rendigényeinek megfelelő megoldást.

A bírósági gyakorlat e rendkívül pozitív szerepe ellenére sem takarható el azonban az érem másik oldala. A Legfelsőbb Bíróság által hozott kötelező és formailag nem kötelező erejű, de a gyakorlatot döntően befolyásoló óriási számban meghozott elvi döntés, illetve főleg kollégiumi állásfoglalás, valamint az ugyancsak a bíróságok által általánosan követett nagyszámú elvi, tartalmú eseti döntés, nemhogy egyszerűsítette és következetessé tette volna a joganyagot, hanem — a már említett részletjogszabályokkal keveredve — bizonyos fokig fokozta annak bonyolultságát, áttekinthetetlenségét, sőt elmentmondásosságát: egy időben érvényesült másfél századbeli törvény (pl. a Ke-

reszkedelmi Törvény számos része) és frissen hozott jogszabály, felszabadulás előtti — és a döntvényrevízió során érvényben meghagyott — valamint új bírói döntésekben megfogalmazott jogelv.

c) A második szakasz első időszakának a polgári jogot érintő tudományos eredményei rendkívül jelentősek, ha a helyes álláspontok gyakran csak igen kemény elméleti vitákban alakultak is ki. A közvetlen a fordulat évét követő időszakot — Világhy Miklós nyomán — mint a marxizmus megértéséért folytatott harc időszakát jelölhettük. „Ebben a szakaszban már a vitázó nézetek csaknem mindegyikében feltűnik az az igény, hogy a polgári jog kérdéseit a marxizmus alapján, a marxizmus—leninizmus alapvető tételeinek elfogadásával közelítse meg.”¹⁵ Az 1950-es évek elméleti kérdéseinek két legjelentősebbje az ún. kontans elemek körül folyó, illetőleg a gazdasági jogi elmélettel kapcsolatos vita. Ezek során több olyan probléma nyert tisztázást, amelyeknek a polgári jogi tudományos nézetek alakulása szempontjából is jelentősége van. A jog „viszonylag állandó elemeinek” kérdéseiről folytatott vita alapján nagyjából világossá vált, hogy többek között pl. a szerződés, mint régi forma új tartalommal megtöltve, új szerephez, jelentőséghez jutva olyan jogi-formai sajátosságokat is felvesz, amelyek élesen elválasztják a korábbi jog hasonló intézményétől. A „gazdasági jogi elmélet” leküzdése pedig elismertté tette azt a nézetet, hogy a különböző szerződések a maguk egységükben szolgálják a legalkalmasabban a gazdasági rendet, hogy a tulajdoni formákhoz való kapcsolódásuk szerinti differenciálás, elvileg megalapozatlan és gyakorlatilag is hátrányos. Tulajdonképpen a gazdasági jogi elméletből fakadó szemlélet következménye volt, hogy a szocialista gazdaság megszervezésének kezdő időszakában még szükséges centralizális bizonyos túlhatására, az igazgatási formák és módszerek túlméretezésére és így a szerződések szerepének csökkentésére került sor. A második szakasz első fázisa tudományos eredményeinek a számbavételénél az eddig felsoroltak mellett további eredményről is beszámolhatunk. Joggal hivatkozhatunk a szocialista jogrendszer jogágazatainak elvi alapjaival foglalkozó azokra a megállapításokra amelyek tisztázottá tették a közjog-magánjog dualizmus felszámolásának elméleti indokait, kimunkálták azokat a tudományos szempontokat, amelyek a munkajog önálló jogágként való elismeréséhez vezettek, más oldalról viszont a kereskedelmi jog viszonylagos önállóságának felszámolását sürgették. Számos ez időben megjelent tanulmányra, elhangzott előadásokra stb. hivatkozhatunk, amelyet egyaránt a népi demokratikus szerződési rendszer elméleti bázisainak

¹⁵ Időrendi sorrendben említve néhány példát: „A gazdasági forgalmi jog minőségi átalakulásának kérdése” c. munkaközösség által készített dolgozat főleg a még hatályban levő Kereskedelmi Törvény ártértékelését célozza; — Szabó Imrének „Népi demokráciánk joga” c. tanulmánya a polgári jogra is irányadó számos megállapítást tartalmaz. Eörsi Gyua „Az új gazdasági politika és polgári jogunk” c. dolgozatában a kisárutermelők szerződéseivel, a Kt. sorsával kapcsolatos elvi kérdéseket taglalja és élesen felveti a polgári jogi kódexmegalkotásának szükségességét; — György Ernő „A társadalmi rend változásának hatása a fennálló köteleményekre” c. dolgozatában főleg jogdogmatikailag tesz igen értékes megállapításokat; — Görgei Mihály a szállítási szerződések elvi kérdéseit elemzi és főleg a tervvel kapcsolatos szerződési rendszer a tárgya Nizsalovszky Endrének az 1953. évi jogász kongresszuson elhangzott előadásának is. — Végezetül, de nem utolsón sorban említést kell tennünk azokról a monográfiákról, amelyek ha nem is közvetlenül a szerződési jog problematikájával foglalkoznak, mégis számos azt érintő igen értékes véleményt tartalmaznak. — A szerződési jog monografikus feldolgozására — legalábbis egyes területeket illetően később került sor.

kiépítésére, az „új” jelenségeinek tudományos, marxista—leninista magyarázatára, a múlt intézményeinek revíziójára, a még hatályosuló, de korábban keletkezett jogi megoldások alkotó ártértékelésére való törekvés jellemez.¹⁶

7. A magyar szocialista polgári jog fejlődésmenetének kétségtelenül *elsődlegesen fontos, kiemelkedő törvényalkotása az 1959. évi IV. tv., a Magyar Népköztársaság Polgári Törvénykönyvéről, amely 1960. május 1-ével, az 1960. évi 11. tvr-rel lépett hatályba. Jelentőségét formálisan már önmagában jelzi az a tény, hogy nem csupán a szocialista jogalkotásunk, de az egész magyar civilisztika történetét tekintve is ez az első magyar polgári jogi kódex. A felszabadulást megelőző időszak ilyen irányú törvényalkotási kísérletei (1900—1928. között lényegében 5 tervezett, illetőleg javaslat készült), részben már tárgyalt okokból egyaránt zátonyra jutottak, noha már az 1848. XV. törvény elrendelte a polgári törvénykönyv elkészítését és a következő országgyűlés elé terjesztését. A Ptk. igazi jelentősége azonban természetesen nem ebben a formális „elsőbbségben” áll. Sokkal inkább abban, hogy megszületett az az egységes alapelveken és szemléleten nyugvó, lényegében a polgári jog hatáskörébe tartozó majd összes társadalmi viszonyt rendező törvénykönyv, amely a szocialista fejlődés szilárdítására és előmozdítására nagymértékben alkalmasnak bizonyult. Ezt a hatálybalépés óta eltelt évek tapasztalatai alapján is joggal állíthatjuk, akkor is, ha a bekövetkezett társadalmi fejlődés eredményeként a Ptk. eredeti szövegét illetőleg megoldásait részben a jogalkotás, részben a bírói gyakorlat nem egy vonatkozásban módosította és korszerűsítette. Erről tanulmányunk további részében szólnunk részletesebben.*

a) A Polgári Törvénykönyv *előkészítő munkálatai* azzal az 1953-ban hozott határozattal indultak meg, amely határozat általános feladattá tette a szocialista magyar jogrendszer írott jogszabályokkal is történő kiépítését. Az e célból létrehozott Kormánybizottság 1956. szeptemberéig működött. Az 1957—1959. években külön erre a célra alakult szűkebb körű bizottságok dolgozták át a tervezetet, s az javaslat formájában 1959. júliusában került az országgyűlés elé.¹⁷

b) A Polgári Törvénykönyv előkészítése számos olyan jellegzetességet mutat, olyan részben *új módszerek* kerültek alkalmazásra, amelyekből levonható tanulságok eredményesen voltak felhasználhatók a további jogszabály-előkészítő munkában is. E szempontból mindenekelőtt a törvénytervezet 1957. szeptemberétől 1958. áprilisáig lefolytatott széles körű vitájára kell utalnunk. Hogy a tervezet széles körű vitája milyen visszhangot váltott ki a közvéleményben, arra elegendő az észrevételek több ezres számára, továbbá az e célból szervezett ankétok látogatottságára utalni. Feltétlenül meg kell említeni továbbá, hogy az ankétokon elhangzott javaslatok mellett jelentős számmal érkeztek közvetlenül az Igazságügyi Minisztériumba egyéni írásbeli észrevételek. Öröndetes jelenség volt, hogy az ankétokon nagy számban vettek részt az igazságszolgáltatás különböző területein dolgozók mellett országgyűlési képviselők, tanácsstagok, Népfrontaktívák; hasznos és részben meg is valósított javaslatokkal éltek a társadalmi szervek. E néhány, a széles körű vitával kapcsolatos tény világosan bizonyítja azt, hogy a Polgári Törvény-

¹⁶ Az 1959. évi IV. törvény és a törvény javaslatának miniszteri indokolása.

¹⁷ Az 1959. évi IV. törvény és a törvény javaslatának miniszteri indokolása. Általános Indokolás. (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Bp. 1959. (vö. továbbá Mádly Ferenc már idézett tanulmányát, továbbá Kemenes Béla: A Polgári Törvénykönyvről) Állam és Igazgatás 1959. 9. sz.

könyv elkészítésének ügyét elsősorban a jogászi közvélemény, de általában sokan a nemjogászok közül is magukénak érezték. A jogszabály-előkészítő munka demokratizmusát, az arra való törekvést, hogy a készülő törvények úgy tartalmukat, mint szövegüket illetőleg a dolgozók érdekeit fejezzék ki, az ő egyetértésükkel találkozzanak. És hogy a vita szervezése nem volt pusztán formalitás, azt bizonyítja az 1957-es nyomtatásban is megjelent Tervezet, és a végleges kódex egybevetése. A kódex a vitában elhangzottak alapján nemcsak terjedelemben bővült közel negyven új szakasszal, hanem számos részletrendezéssel módosult, továbbá javult stílusa, áttekinthetőbbé vált szerkezete, s nem egy helyen létszerűbbé váltak megoldásai.

c) A Polgári Törvénykönyv előkészítésének időszaka más vonatkozásokban is igen figyelemre méltó eredményeket hozott. Az a körülmény, hogy a törvény-előkészítés munkájában a törvényszerkesztők a legkiválóbb elméleti és gyakorlati szakemberek közreműködését vették igénybe, hogy tehát nagymértékben érvényesült a kollektivitásra törekvés, lemérhetően fokozta jogászaink aktivitását, a polgári jog tudományos művelésének megélénkülését. A következetes elvi megoldásokra való törekvés elkerülhetetlenül szükségessé tette nem egy *vitatott elméleti kérdés eldöntését*, ami természetesen az egyes témakörök tudományos feldolgozását igényelte. A Polgári Törvénykönyv előkészítő munkálatai kapcsán nyert egyértelműen tisztázást olyan fontos kérdés, mint pl. a népi demokrácia tulajdoni formái, különösen a személyi tulajdon problematikája, az állam önálló polgári jogi jogalanyiságának kérdése, a tervszerződések helye és jellege a jogrendszerben, illetve jogágban, a polgári jogi felelősség alapkérdései stb., sőt a Polgári Törvénykönyvhöz kapcsolódóan kerültek tárgyalásra olyan általános érvényű, nagyjelentőségű elméleti és gyakorlati témák, mint a jogszabály-értelmezés elvi problémáinak vagy — a kódex rendszerével kapcsolatosan — a törvényi, tudományos és didaktikai rendszer egymáshoz való viszonyának a kérdése.¹⁸

Ebben az időszakban nagymértékben élénkült jogalkalmazó szerveink tevékenysége is. A legközvetlenebbül ez a *bíróági gyakorlat és a Ptk.-tervezet kölcsönhatásában mutatkozott meg*. Múltán mondható, hogy az előkészítés időszakában a bíróági gyakorlat sok kérdésben tovább fejlesztette a polgári jogot, vagy előkészítette a kódex nem egy megoldását (mint pl. az államigazgatási jogkörben okozott kárért való felelősség szabályait); ugyanakkor a törvénykönyv előkészítésének munkálatai is visszahatottak a gyakorlatra és a szerkesztés során általánosan elfogadott nem egy elvi tétel, megállapítás, rendelkezés már élt a bírói gyakorlatban (mint pl. az állam megkárosítását célzó szerződések hatáson szankcionálását előíró rendelkezés, az állam javára történő marasztalás az érvénytelen szerződések meghatározott eseteiben, főleg uzsorás szerződéseknel stb.).

d) A törvénykönyv elkészítése során a korábbi magyar kódexalkotási kísérletekhez képest gyökeresen eltérő *célkitűzés* érvényesült. Nem egy haladó társadalom előregedett jogviszonyait kellett lehetőleg tetszetős formában megőrizni, hanem egy új, a kizsákmányolást és anarchiát gyökeresen és véglegesen felszámoló társadalom új jogviszonyait kellett szabályozni.¹⁹

¹⁸ A Polgári Törvénykönyv rendszerének kialakítása szempontjából különösen jelentős Világhy Miklós kodifikációs előterjesztése, mely részben került publikálásra

¹⁹ Ptk. Ált. Ind.

Az a célkitűzés érvényesült, hogy a Polgári Törvénykönyv megfeleljen népi demokráciánk akkori társadalmi viszonyainak, elégítse ki az akkori és a közeljövő által a polgári jogi viszonyokkal szemben támasztott követelményeket és egyszersmind egészében legyen alkalmas arra, hogy a szocialista Magyarország polgári jogi viszonyait szabályozza. Eleve várható volt viszont, hogy egyes olyan jogintézmények, amelyeknek akkor még nem voltak a társadalmi, politikai és gazdasági gyökerei, idővel elsorvadnak és jelentőségüket veszítik. Joggal volt remélhető ugyanakkor, hogy a kódex ennek ellenére a szocialista fejlődést nemhogy nem fogja gátolni, de előmozdítja azt és a szocialista társadalom teljes felépítése után sem válik egészében meghaladottá. A Polgári Törvénykönyv tehát hosszú időre hivatott szabályozni a Magyar Népköztársaság polgári jogi szabályozást igénylő társadalmi viszonyait. Ebből a célkitűzésből eredt, hogy elsősorban az alkotmányos jogelvekre és már a magyar népi demokratikus állam által hozott polgári jogi szabályokra kellett támaszkodni. E törvények közül egyesek jelentősebb módosítás nélkül épültek be a Tervezetbe (mint pl. az egyesületekről szóló jogszabály), mások pedig megfelelően módosultak) mint pl. a cselekvőképességet szabályozó 1952:23. tvr.).

e) A kódex elkészítése során a törvényelőkészítők felhasználták azokat a *nagyjelentőségű tapasztalatokat*, amelyeket az OSZSZSZK akkor hatályos 1923. évi polgári törvénykönyvből és a már folyamatban volt szovjet kodifikációs munkálatokból lehet meríteni; nagy gonddal tanulmányozták és hasznosították a Csehszlovák Köztársaság 1950. évi polgári törvénykönyvét, a Lengyel Népköztársaság 1955. évi Ptk.-tervezetét, a Bolgár Népköztársaság törvénykönyveit a tulajdonjogról, valamint a kötelmi jogról; figyelembe vették a szovjet és a népi demokratikus jogtudomány eredményeit; hasznos összehasonlító tanulmányokat végeztek francia, német és más polgári törvénykönyveket, kodifikációs munkálatokat illetően, stb. Felhasználták továbbá az 1928. évi magyar magánjogi törvényjavaslatot, valamint a felszabadulás előtti tudományos eredményeket és bírósági gyakorlatot is.

A törvényszerkesztőt tehát az a cél is vezette, hogy a jogtudomány és kodifikáció *nemzetközi eredményeinek*, valamint a régi magyar magánjogi intézményeknek figyelembevételével alakítsa ki a Polgári Törvénykönyvet. Figyelembe vette azt, hogy az első felépít szocialista társadalom polgári jogának, a szovjet polgári jognak nagyszámú és jelentős olyan általános érvényű alkotása van, amely a helyi viszonyokra megfelelően alkalmazva átvehető vagy felhasználható. Különös gonddal ügyelt a társadalmi érdekek feltétlen érvényesítésére, a szocialista tulajdoni formák kiépítésére és védelmére, a népi demokratikus társadalomban mindjobban kibontakozó szocialista együttműködés szervezésére és biztosítására. Gondosan mérlegelte azt is, hogy a gyökeret vert magyar magánjogi intézmények — többnyire nagymértékben átalakítva — mennyiben alkalmasak társadalmi fejlődésünk szolgálatára, illetőleg teljes félretételük és formájukban is teljesen új intézményekkel való felváltásuk nem jár-e szükségtelen hátrányokkal is. Különösen arra kellett itt figyelemmel lenni, hogy egyes — a kizsákmányolással, elmaradottsággal, elnyomással szerves kapcsolatban nem álló — öröklési jogi intézmények, elsősorban a parasztság körében mély gyökereket vertek, továbbá arra, hogy a népi demokráciánkban is meglevő áruviszonyokra tekintettel bizonyos esetekben kézenfekvő a burzsoá magyar magánjog egyes kötelmi jogi intézményeinek felhasználása.

A törvényhozás tehát arra törekedett, hogy a szocialista jog és a jogtudomány vívmányainak hasznosításával egyrészt elkerülje a régi magyar intézmények öncélú fenntartását, illetőleg elvetését, másrészt külföldi intézmények öncélú meghonosítását, illetőleg szűklátókörű mellőzését. Arra törekedett, hogy minden esetben az adott helyzet és a jogintézmények konkrét elemzése alapján megtalálja azt a megoldást, amely a szocialista fejlődést a leginkább szolgálja.²⁰

f) A Polgári Törvénykönyv *tartalmi és terjedelmi* kereteinek megállapítása során az volt a törekvés, hogy a lehetőségekhez képest a polgári jog egész anyagát átfogja és legalább elvi kereteiben a polgári jog valamennyi intézményét szabályozza, tekintet nélkül arra, hogy ezek az intézmények korábban a magánjog vagy a kereskedelmi jog keretébe tartoztak-e; —, hogy tehát szabályozza az állampolgárok, valamint az állami, gazdasági és társadalmi szervezetek legkülönbözőbb vagyoni és egyes, más jogterületekhez nem tartozó személyi viszonyait. Nem tartalmazza azonban a Törvénykönyv a régi magánjognak azt az anyagát, amely a szocialista polgári jogtól különvált és önállóvá lett; a *családi jogot*, valamint a *munkajogot*. A családjogi viszonyok ugyanis általában megszabadultak azoktól a vagyoni viszonyoktól, amelyek a burzsoá családot jellemezték. Amennyiben e viszonyok vagyoni vonatkozásokat is tartalmaznak, ezen nem mutatják az áruviszonyoknak a polgári jogra jellemző sajátosságait. Ezért a polgári jog elveinek számottevő részét a családjogban nem is lehet alkalmazni; a szocialista családi viszonyok alapján a családjog sajátos elvei alakultak ki. A munkajogi viszonyokban pedig a termelőeszközök zömének társadalmi tulajdonba vétele, a szocializmusban érvényesülő elosztási elv térhódítása folyán szintén nem áruviszonyok nyilvánulnak meg; ezenkívül a munkajogi viszonyok számos más olyan sajátosságot is mutatnak, amelyek a polgári jogi viszonyoktól jelentős mértékben eltérnek (pl. a szakszervezet szerepe, a munkaügyi igazgatás viszonyai, a munkáltató és munkavállaló viszonyának számos eleme). Mindkét területen továbbá már akkor átfogó törvénykönyv állt rendelkezésre.

Nem szabályozza a Polgári Törvénykönyv a különféle *szellemi alkotásokkal* kapcsolatos jogviszonyokat sem (szerzői és kiadói szerződés, találmányi jog, újítoi jog). A kihagyás döntő oka az volt, hogy az előkészítő munkálatok idején még nem eléggé alakultak ki ezen a téren az elvi keretek, másrészt egyes részeknek külön jogszabályban való kodifikálása megtörtént (újítoi jog).

Végezetül a nemzetközi egyezményekre tekintettel is — amelyek egyes rendelkezéseinek megújítása akkor napirenden volt — időszerűtlen lett volna törvénykönyvbe kodifikálni a szellemi alkotásokkal kapcsolatos bizonyos alapvető témákat.

A szabályozás *módszerével* kapcsolatosan jegyzendő meg, hogy a törvény ugyanakkor, amikor a társadalmi-gazdasági viszonyoknak széles kerületeit szabályozza, nem lép fel azzal az igényvel, hogy e területek részletes, minden kérdésre kiterjedő rendezését adja. Történelmi tapasztalat, hogy a szabályozás túlságos részletessége, a kazuisztikus szabályozás több nehézséget okoz, mint amennyi előnnyel jár. Amellett, hogy bonyolulttá, áttekinthetetlenné teszi a törvényt, nem feltétlenül járul hozzá az egyes konkrét

²⁰ Ptk. Ált. Ind. Vö. továbbá Kemenes B.: A Polgári Törvénykönyvről az Állam és Igazgatás már idézett számában közölt tanulmányát.

kérdések megoldásához; a túlságos részletezés szaporítja a határeseteket, átmeneti helyzeteket. Ennek ellenére *nincsen szó* a Ptk.-nak valamiféle, „rosszértelenben” vett *keret szabály* jellegéről; a tényállásokra vonatkozó konkrét rendelkezések száma ezt önmagában megcáfolja.

A fentiekben kifejtett megokolások alapján a Ptk. szerkezete a következő: I. Bevezető rendelkezések; a II. Személyi jog; III. Tulajdonjog; IV. Kötelmi jog; V. Öröklési jog. Ezen belül a törvény 685. szakaszban és több mint 1500 rendelkezésben tartalmazza a joganyagot. A rendszertani megoldás érdekessége, hogy a kódexnek ún. általános része nincs és ehelyett Bevezető rendelkezéseket, illetőleg Személyek cím Részt tartalmaz; ez azzal a már említett nézettel függ össze, amely szerint a törvénykönyvnek nem feladata fogalmak, dogmatikai kategóriák rögzítése, hanem sokkal inkább az Általános Résznek hagyományos anyaga szabályozásbelileg fontos megállapításainak a konkrét életviszonyokhoz, tételes anyagokhoz való kapcsolása, ezekbe történő beépítése.

8. A polgári jogi jogalkotás területén az 1959. IV. tv. (ismét hangsúlyozza: az első magyar Polgári Törvénykönyv) meghozatalát követően a következő kiemelkedően legfontosabb esemény az 1977. évi IV. törvény megalkotása volt, amely a Ptk. *módosításáról* szól. Nyilvánvaló, hogy ezzel kapcsolatosan elsősorban azzal kell foglalkoznunk: *mi tette szükségessé egyáltalán a kódex módosítását*, illetőleg a módosítás milyen mélységben és keretekben érintette a polgári jog szabályanyagát.

Ezzel kapcsolatosan az 1977. évi IV. törvényhez fűzött *miniszteri általános indoklás* a következőket mondja: „A Ptk. a megalkotásakor fennállott társadalmi, gazdasági viszonyok alapján, de a további szocialista fejlődés követelményeit is figyelembe véve szabályozta a polgári jogi viszonyokat, elősegítette a szocializmus sikeres építését. A társadalmi fejlődés igényei és követelményei időközönként indokoltá tették egyes rendelkezéseinek módosítását, a jogi szabályozás korszerűsítését. E módosítások azonban nem érintették a Ptk. rendszerét, és főbb elveit.

Az elmúlt közel két évtized során felhalmozódott tapasztalatok, az egyetemes szocialista jogrendszer fejlődése és a korszerű jogi szabályozás iránti igények alapján kerül sor most a Ptk. átfogó módosítására.

A társadalom életében bekövetkezett változások nem indokolják új törvénykönyv megalkotását. Bár a javasolt módosítás elég széles körű és több új jogintézményt hoz létre, illetőleg új szabályozást ad, a Ptk. túlnyomó része változatlanul alkalmas arra, hogy a polgári jog eszközeivel elősegítse a fejlett szocialista társadalom építését.”

Eme kétségtelenül helytálló általános megállapításokat kissé részletezve — nézetünk szerint — a *módosítás mellett szóló indokokat illetően a módosítás által érintett Ptk.-beli intézményeket, rendelkezéseket a következő hat csoportba sorolhatjuk*:

a) Elsősorban azon intézmények megújítása, a jelenlegi igényekkel való összhangbáhozatala volt kodifikációs célkitűzés, amely intézmények funkcionálása a *gazdaságirányítási rend korszerűsödésével*, a gazdasági viszonyainkban bekövetkezett fejlődéssel a legszorosabb kapcsolatban állanak. Gondolunk itt például arra, hogy a vállalati önállóságnak a növekedése, a szövetkezetek szerepének meghatározott irányú módosulása természetessé tette az idevonatkozó korábbi Ptk.-anyagnak az ezzel összhangban álló módosítását.

Vagy ugyancsak ebből a csoportból, de más területről véve a példát: a szerződések 1968-tól már valóban betöltik azt a funkciót, hogy a gazdálkodó szervezetek közötti termékforgalmi és termék-előállítási viszonyokat lebonyolítsák; ez a szerződési joganyagnak a korábbihoz képest lényeges módosítását igényelte. A korábbi szerződési rendszer ugyanis a Ptk. meghozatalakor merrev tervutasítási rendszer keretei között került meghatározásra és nem egy esetben tulajdonképpen formális szerepet töltött be: a szerződő felek akarata helyett a mindenhol jelenlevő tervutasítás volt domináns.

Idetartozóan állapítja meg a módosító törvény miniszteri indokolása, hogy az új szabályozás „a gazdasági élet minden területén elősegíti a termelés, a forgalmazás és elosztás szocialista elvei érvényesítésének erősítését annak érdekében, hogy a különféle szerződések jól töltsék be szerepüket és a gazdálkodó szervezetek tevékenységébe azok a tervszerű gazdálkodás hatékony eszközei legyenek, továbbá, hogy a szükségletek magasabb színvonalú kielégítését biztosítsák. Erősíti a szerződési fegyelmet, hathatós védelmet biztosít a szerződések nem megfelelő teljesítésével szemben.”

E témakör — kiemelkedő fontossága miatt — kissé részletesebb tárgyalást igényel; e bemutatásban — remélhetőleg — egyben jól tükröződik az, hogy az 1977. évi IV. tv-nek a szerződési jogot alaposan módosító, sőt sokban az elveket illetően is megújító szabályozása nagyon is nem előzmények nélküli. Kiinduló pontként azokról a lényegében 1966-tól kezdődően alkotott jogszabályokról kell szólnunk, amelyeket a gazdaságirányítás rendjének fejlesztése, korszerűbbé tétele eredményeként láttak napvilágot és voltak hivatottak szolgálni a gazdaságpolitikai célkitűzéseket. Hogy az irányítási módszerek tökéletesedése — a szocialista gazdaságpolitika alapcélkitűzéseinek változatlanul hagyása mellett — a polgári jogra nagymértékben hatott, az eleve következik a piaci árúkapcsolatoknak a termékforgalom rendjén belüli fokozódó jelentőségéből, a korábbi erőteljesen centralizált elosztási rendből következő államigazgatási formáknak polgári jogi eszközökkel történő felváltása igényéből. A gazdálkodó egységek önállóságának fokozása, a tervhez kötöttség bürokratikus hatásainak felszámolása, a piaci kapcsolatoknak a tervszerű termelés és elosztás szolgálatába való állítása, szorosabban véve pedig a termékforgalom rendjén belül a kötött termékforgalmazási pályák feloldása, a „többszatszornás” értékesítési rendszer elötérbe kerülése (azaz a gazdálkodó szervek részére az optimálisnak tűnő beszerzési és értékesítési lehetőségek felkutatása és alkalmazása), a szerződési típuskénszernek a szocialista szervezetek kapcsolataiban is történő felszámolása, a vállalati tervezés és a szerződési rendszer ésszerűbb egybekapcsolása stb. kétségtelenül jelentősen igényelte, ill. eredményezte a polgári jogi eszközök, formák fokozott felhasználását, bizonyos értelemben a jogi tudat területén a polgári jogi szemlélet erőteljesebb érvényesülését.

A most említett gazdaságpolitikai célkitűzésekkel állottak összhangban az 1967. évi 39. sz. tvr. bizonyos rendelkezései. (E jogszabály az, amely mintegy 30 rendelkezésével a Ptk. legkülönbözőbb szabályait módosítja. Annak ellenére, hogy nagyságrendileg ez tartalmazza a Ptk. legtöbb módosítását — ezért Ptk. *Novellának* is szokás volt nevezni —, jelentőségét nem a számszerűségi arány, hanem inkább az adja meg, hogy egyes intézmények, mindenekelőtt az ún. „tervszerződések”, továbbá a termékértékesítési szerződések vo-

natkozásában a gazdasági fejlődés igényelte korszerű szabályozáshoz az alapokat megadja.)

A szocialista szervezetek termékforgalmi (és bizonyos egyéb) kapcsolatai szempontjából vitathatatlanul a szállítási szerződésekről szóló 10/1966. (II. 14.) Korm. sz. rend. birt kiemelkedő jelentőséggel, amelyet (nem döntő vonatkozásban) több jogszabály módosított. Az említett rendelet szüntette meg a hatálya alá tartozó szocialista szervezetek szerződéskötési, pontosabban szállítási szerződéskötési kötelezettségét. Szabályozása egészen végigvonul a szükségletkielégítési szemlélet, azaz annak az elvnek az érvényesítése, hogy a szerződésben foglalt kötelezettségek realizálásának csak akkor van értelme, ha a tényleges szükséglet kielégítését célozza. (Ez a korábban már említett Ptk.-beli „reális teljesítés” elv túlhatjtásából eredő következmények korrekcióját jelentette.) Lényegesen nagyobb teret enged a megelőző időszakhoz képest a szerződő felek számára a szerződés tartalma megállapításában, illetőleg a megkötött szerződések módosításában. Meghatározott értelemben kedvezőbb helyzetbe hozza a megrendelőt, mint aki — a gazdasági pozícióját illetően — elsősorban a szükségletek hordozója. Egyszerűsíti a szerződés folyamatát, ugyanakkor súlyosan szankcionálja a szerződés megszegését. Általában megszünteti azt a korábbi helyzetet, amely szerint a szocialista gazdálkodó szervezeteknek egymással szembeni igényérvényesítésük kötelező volt. A *példaszerűen felsorolt* néhány, de talán legfontosabb rendelkezések mellett a jogszabály egésze a szocialista szervezetek egymás közötti szerződéses kapcsolatai rendezésének az érdekeltséget jobban szolgáló, rugalmasabb jogi formáját teremtette meg.

A most tárgyalt ún. 10-es rendelet alapvetően a szocialista ipari termelő vállalatok (meghatározott körben kereskedelmi vállalatok) termék-előállításai és termékforgalmi kapcsolatainak korszerűbb szabályozása érdekében született meg. A mezőgazdasági termékforgalom területén ugyanez volt a szerepe az 54/1967. (XII. 17.) Korm. sz. rendeletnek, mely a mezőgazdasági termékértékesítési szerződésekről szól. A mezőgazdasági termények és termékek termeltesítésének és értékesítésének olyan újszerű szabályozásáról van szó, mely ugyancsak levetkőzi a korábbi szabályozás szükségtelen merevségét és kötöttségeit, növeli az érdekelteknek a szerződés tartalmát kialakító lehetőségeit, de — ha módosított formában is — megtartja a korábbi szabályozás néhány fontos jellegzetességét (pl. szerződő felek együttműködése, a termelés biztonsága feltételeihez való hozzájárulás, stb.).

A terjedelem adta korlátok miatt a továbbiakban inkább jelzésszerűen említhetjük azokat a legfontosabb jogalkotásokat, amelyek a gazdaságirányítási rend fejlesztéséhez kapcsolódnak.

A *termékforgalom rendjének általános rendezését* tartalmazta a 25/1967. (VIII. 20.) Korm. sz. rendelet, amely a már ismertetett alapelvek (mint pl. szerződéskötési kényszer, típuskényszer, termékek kötött pályája megszüntetése stb.) mellett meghatározza azokat az eseteket is, amikor a termékforgalmazás központi, hatósági módszerekkel történő irányítása népgazdaságilag indokolt és alkalmazandó. Ugyanez a rendelet tartalmaz bizonyos tulalmakat a gazdasági helyzettel való visszaélésre (pl. kartell-tilalom). A *vállalati öndőlőség* érvényesítése szempontjából a 11/1967. (V. 13.) Korm. sz. rendelet volt az elsődleges fontosságú. Ez mondotta ki, hogy a felügyeleti szervek a vállalat gazdálkodását közvetlenül érintő utasításokat általában nem adhatnak,

viszont a vállalat tevékenységéért többoldalú felelősséggel — elsősorban anyagi felelősséggel — tartozik. Ennek eredményeként sor kerülhet a vállalat megszüntetésére (felszámolására) is.

A 44/1967. (XI. 5.) Korm. sz. rendelet a vállalatok vállalkozási szerződéseiről, a 37/1967. (X. 12.) Korm. sz. rendeletet a pénzforgalom és bankhitelről, több jogszabály az áru fuvarozásról szóló korábbi rendelkezéseket újította meg, illetőleg módosította.

Végezetül az említett témával összefüggésben teszünk intézménytörténetileg említést a *gazdasági társulások*ról szóló 1970. évi 19. sz. tvr-ről.

A felsorolt jogszabályokban foglalt gazdaságpolitikai fogantatású szerződési elvek és rendelkezések a módosított Ptk. szerves részévé váltak, túlnyomórészt úgy, hogy maga a módosító jogszabály tartalmazza azokat, de úgy is, hogy a Ptk. alapján kiadott jogszabályokban került sor a részletező szabályozásra. (Pl. 7/1978. (II. 1.) MT. sz. rendelet a gazdálkodó szervezetek szállítási és vállalkozási szerződéseiről; 14/1978. (III. 1.) MT. sz. rendelet a mezőgazdasági termékértékesítési szerződésről stb.). Egyes esetekben a Ptk.-val egyszintű, illetőleg azzal teljesen összhangban álló külön jogszabályok érvényesítik az említett célkitűzéseket. (1977. évi VI. törvény az állami vállalatokról; 1978. évi I. törvény a belkereskedelemeről; 1978. évi 4. tvr. a gazdasági társulásokról, stb.).

(A most tárgyalt témával — más összefüggésben — a jelen d) pontjában még foglalkozunk.)

b) *Másodszorban* olyan jogintézmények újraszabályozására került sor a Ptk. módosítása során, amelyek tekintetében a *gyakorlati tapasztalatok* kedvezőtlenek voltak, s amelyek tekintetében a jogalkalmazás feltétlenül új szabályozást igényelt.

Kevés számú intézményről van szó — s ez ismét az 1959. évi IV. törvény viszonylagos időtállóságát bizonyítja, — de azért van néhány ilyen és nem is kis jelentőségű jogintézmény. Gondolunk itt mindenekelőtt arra, hogy a fogyasztói, a megrendelői, a vásárlói érdekek alakulása szempontjából annyira fontos jogintézménynek, az ún. *hibás teljesítésnek* a Ptk.-beli szabályanyaga a gyakorlatban nem vált be, nem szolgálta megfelelő hatékonysággal az állampolgári érdekeket, más oldalról nem ösztönözte a gyártókat, illetve értékesítőket a megfelelő minőségi színvonal betartására. Az új szabályozás — mint erre még visszatérünk — lényegesen egyszerűbb, rugalmasabb, s az említett érdekeket igen hatékonyan szolgáló, számos tekintetben új jogi konstrukció kialakítására vezetett. (Erről még a fogyasztói érdekvédelemmel foglalkozó részben szólunk.)

c) A *harmadik csoportba* olyan módosításokat sorolhatunk, amelyek egy intézményen belül csupán *egyes* hatályos tételeket érintenek anélkül, hogy a módosítás a jogintézmény egészének kereteit megváltoztatta volna. Így például: a Polgári Törvénykönyv öröklési jogi rendelkezései túlnyomó részben változatlanok maradtak, de egy jelentős kérdésben igen nagy horderejű módosítás történt. Nevezetesen a módosító jogszabály szerint az özvegy helyzete lényegesen kedvezőbbé vált azzal, hogy meghatározott esetekben lehetővé teszi számára azt, hogy az eddig kizárólagosan érvényesülő haszonélvezeti joga helyett a hagyaték egy részét tulajdonként a maga számára megváltsa; ugyanez a jog a leszármazó örökösöket is megilleti. Másik példa: az eltartási szerződések jogi rendszere lényegében változatlan maradt, de lehetőség van a módosítás óta

arra, hogy jogi személy legyen az eltartó, amikor is a tartás természetesen természetben, de nem az eltartó háztartásában fog megtörténni.

d) A negyedik csoportba tartozó joganyag *formailag csupán viszonylagosan új*. A lényegét érintően arról van szó, hogy a Polgári Törvénykönyvbe több olyan már hatályos jogszabály épült, amely eddig külön jogszabályként funkcionált. Így a gazdasági társulásokról, vagy például a gazdálkodó szervezetek közötti szállítási szerződésekről szóló és eddig alacsonyabb szintű jogforrásokban szabályozott joganyag számos alaptétele — mint már említettük — a módosított Ptk.-ban felvételre került. E joganyagnak a jogforrási hierarchia magasabb szintjére történő emelése azonban *nem egyszerűen formai jelentőségű*. Valójában egy rendkívül jelentős elvi kérdés megválaszolásáról van szó. Arról ti. hogy egyértelművé vált: a Ptk. a vagyoni viszonyok egységes kódexe, a *gazdálkodó szervezetek* egymás közötti jogviszonyai szempontjából is a Ptk. a meghatározó és legmagasabb szintű jogszabály, s így jelentős számban tárgytalanná váltak azok a speciális rendelkezések, amelyek a korábbi jogi szabályozás szerint e jogviszonyokra szólnak nem csekély számban érvényesültek. Mindez lényegében azt jelenti, — amire egyébként még más összefüggésben utalunk —, hogy az ún. „gazdasági jogi jogalkotás” módszerét a magyar jogi szabályozás nem követi s a gazdálkodó szervezetekre vonatkozó joganyagot a Ptk.-ba, annak szerves részévé építette be. Hangsúlyozza ezt — a már többször felhívott — általános indokolás is: „Elvi és gyakorlati megfontolás alapján fenntartja azt az elvet, hogy a Ptk. a vagyoni viszonyok egységes kódexe. Ennek megfelelően a magánszemélyek és a jogi személyek legfontosabb polgári jogviszonyait, személyi és vagyoni jogait a Ptk.-ban kell szabályozni. Ezért az eddig alacsonyabb szintű jogszabályokkal rendezett ilyen viszonyok alapvető kérdései a Ptk.-ba kerülnek.”

Míg az eddig tárgyalt esetekben, tehát a már meglevő joganyagnak a Ptk.-ba való beépítése *elvi jelentőségű*, másoldalról nem hallgatható el, hogy bizonyos jogtételeknek a módosító jogszabályból történő *inkorporálása* kizárólag gyakorlati megfontolásból történt. Ilyenek például egyes legfelsőbb bírósági döntések, mint pl.: a baleseti járadékról szóló állásfoglalás, stb.

e) *Ötödik csoportba* sorolhatóan szólunk arról, hogy főleg a szerződési jog körében — a Polgári Törvénykönyvben *eddig nem szabályozott* szerződésfajták is törvényi rendezést kaptak a módosító jogszabályban, mint például az építési, a szerelési szerződés, a tervezési szerződés, a kutatási szerződés, a közszolgáltatási, az utazási szerződés stb.

f) *Végezetül* említést kell tenni — természetesen ismét csak példaszerűen — néhány olyan jogtételekről, melynek érdekessége az, hogy *korábbi jogunkhoz képest* az 1959. évi IV. törvény azokat nem ismerte, az 1977. évi IV. törvény viszont azokat mintegy „visszaiktatta a polgári jogaikba” (és így polgári jogunkba). Ilyenek mindenekelőtt a nem vagyoni (eszmei vagy erkölcsi) kártérítés, vagy pl.: az előszerződés intézménye. Nem véletlen azonban, hogy az előbbi mondatunkban képletes megfogalmazást használtunk; akár a nem vagyoni kártérítés, akár az előszerződés tekintetében a jogalkalmazásbeli feltételek és ezzel együtt e rendelkezések funkcionálása lényegesen eltér a korábbi jogi megoldásoktól.

9. A Ptk. (és együttértve most már természetesen az 1959. évi IV. tv-t, valamint a módosítást tartalmazó 1977. évi IV. tv-t) nagyszámú szabályának (687. § és ezen belül általában 3, 4 bekezdés) részletes ismertetése természetesen a

jelen tanulmány keretei között lehetetlen volna. Szükségesnek érezzük mégis néhány legfontosabb rendelkezés ismertetését, amely megfelelő képet ad a kódex egészéről, pontosabban a kódex által szolgálni kívánt legfontosabb célkitűzésekről.

a) A törvény bevezető rendelkezése leszögezi, hogy az állampolgárok, valamint az állami, gazdasági és társadalmi szervezetek, továbbá más személyek vagyoni és egyes személyi viszonyait szabályozza a társadalom anyagi és kulturális szükségleteinek tervszerű kielégítése, a fejlett szocialista társadalom építése érdekében.

Alapelszerű rendelkezések továbbá azok, amelyek a személyek vagyoni és személyhez fűződő jogainak, továbbá törvényes érdekeinek védelmét, továbbá a tulajdon valamennyi elismert formájának a védeltségét szögezik le. A Ptk.-módosítás külön kiemeli, hogy a gazdálkodó szervezetek a polgári jogi kapcsolatainak a népgazdaság tervszerű arányos fejlődésének követelményével összhangban kötelesek eljárni, továbbá azt, hogy a törvény tiltja a tisztességtelen gazdálkodást, így különösen a gazdasági erőfölénnyel való visszaélést, továbbá a tisztességtelen haszon szerzését. Nyomatékosan hangsúlyozandó, hogy e rendelkezések nem egyszerűen *elvi-deklaratív* megállapítások, hanem olyanok, melyek megsértése a törvény további részében és egyéb jogszabályokban részletezett, súlyos szankciós következményeket von maga után. Törvényi alapelv a jogok társadalmi érdekekkel összhangban álló gyakorlásának, a szocialista együttműködésben jelentkező kötelezettségnek a szabálya. Mindezeket az 1977. IV. tv. miniszteri általános indokolás úgy fogalmazza meg, hogy a törvény „kifejezésre juttatja a jogok és kötelezettségek egységét, a különféle érdekek lehető legjobb összehangolásának követelményét a magasabb érdek elsődlegessége alapján. Biztosítja a jogok és törvényes érdekek következetes védelmét.”

b) A személyhez fűződő jogok polgári jogi védelmét illetően a leglényesebb elvi alapok és tételek a következőkben foglalhatók össze, különös figyelemmel a joganyagnak a Ptk. módosítása általi, igen jelentős továbbfejlesztésére.

ba) Szükségképpen kell kiindulni abból a tényből, hogy a személyhez fűződő jogok köre elvileg körülhatárolhatatlan. Az ember személyiségének sokszínűsége elvileg eleve lehetetlenné teszi az idevágó jogok és kötelezettségek taxációját. Másoldalról viszont a magyar tételes szabályozás a nevesített esetek körét a lehető legszélesebben exemplifikálja. A hagyományos személyi jogok, mint pl. a személyes szabadság, testi épség, egészség, becsület, emberi méltóság, stb. mellett az új szabályozásban részletesebben van szó a névviseletről (beleértve a jogi személyek névvédelméről), a jóhírnév védelméről, a képmással vagy hangfelvétellel kapcsolatos visszaélések tilalmáról, a magánítok, üzemi vagy üzleti titok védelméről, a számítógéppel történő adatfeldolgozással elkövetkező sérelmek kiküszöböléséről, ill. szankcionálásáról, stb.

bb) Lényeges korszerűsítés, hogy a hagyományos személyi típusú szankciók (eltiltás, elégtételadás stb.) mellett a magyar jog ma már elismeri a nem vagyoni (erkölcsi) kártérítés megállapításának a lehetőségét is.

Új szankció továbbá, hogy a személyhez fűződő jog felróható megszegése esetén közérdekű célra fordítható bírság is kiszabható.

bc) Külön szól az új szabályozás az alkotó ember szellemi alkotásának jogi védelméről. A szerzői és az iparjogvédelmi természetű alkotásokat széles körűen védelmezi méghozzá úgy, hogy a klasszikus alkotásfajtákon (szer-

zói mű, újítás, szabadalom, stb.) túlmenően kifejezetten is kiterjeszti a védelmet az eredetmegjelölés, származásjelzés és mintaoltalom esetére, továbbá a hangfelvételek előállítóira, stb. és a törvénykönyvek közül elsőként kimondja a speciális védettséget a vagyoni értékű gazdasági, műszaki és szervezeti ismeretekre és tapasztalatokra szólóan is (know-how).

Joggal mondható így, hogy a Polgári Törvénykönyv maximálisan törekszik a szocialista személyiség polgári jogi eszközökkel is történő leghatékonyabb védelmére.

c) A törvénynek — bevallottan — központi célja a *társadalmi tulajdon* szilárdítása, erősítése és annak védelme a polgári jog eszközeivel is. A törvény nem csupán azokra az esetekre alkalmaz hátrányos jogkövetkezményeket, amikor a társadalmi tulajdont jogellenes sérelem éri, amikor a tulajdon tárgyait elvonják. Legalább ilyen súllyal bírnak azok a rendelkezések, amelyek e tulajdoni forma gyarapítását és megfelelő kezelését szolgálják, illetve amelyek közvetett úton hatnak a társadalmi tulajdon megóvására. Ezzel összefüggésben kell azokat a gazdasági szervezeti formákat megemlítenünk, amelyek fő funkciója a társadalmi tulajdonban levő termelőeszközökkel való gazdálkodás, a bővített újratermelés a társadalom szükségleteinek kielégítése érdekében. Ennek megfelelően a törvény foglalkozik az állami vállalatokkal, az egyéb állami gazdálkodó szervekkel, a szövetkezetekkel, a gazdasági társulásokkal stb. (A teljesség kedvéért említendő meg, hogy a Ptk. az említett gazdálkodó szervezetekkel kapcsolatosan csupán az alapvető jogtétel megfogalmazását tartalmazza, melyeket a vállalati, szövetkezeti, a társulási stb. törvények, illetőleg más külön jogszabályok részleteznek.) Az eddig mondottakhoz szorosan fűződnek az állami, illetve szövetkezeti szocialista tulajdon kezeléséről szóló rendelkezések. A társadalmi tulajdon megóvását, gyarapítását számos szabály biztosítja. Így pl. bizonyos rendelkezések kizárják, hogy állami tulajdonban vagy szövetkezeti kezelésben levő vagyontárgyakon az állami tulajdonjog, illetőleg szövetkezeti kezelési jogkör megszűnjék. Bizonyos alapvető termelőeszközök, illetve dologfajták kizárólag állami tulajdonban lehetnek. Nevelő hatása van annak a szabálynak, amely kedvezményekben részesíti azokat, akik a társadalmi tulajdon védelme érdekében kifejtett tevékenységük során károsodnak. Végezetül a törvény biztosítja az ún. hagyományos tulajdonvédelmi eszközöket is, amelyek a társadalmi tulajdon elvonása, vagy a tulajdonjog gyakorlásának megzavarása ellen nyújtanak védelmet. Mindent egybevetve: a törvény „a tulajdoni viszonyok szabályozásával a társadalmi tulajdon minden formájának további erősítését és fejlesztését szolgálja; biztosítja a különféle egyenrangúságát és fokozott oltalmát. Az Alkotmány által elismert körben biztosítja a személyi és a magántulajdon rendeltetésszerű birtoklását és használatát.” (Ptk. Min. ált. indokolás.)

d) A Ptk.-ról adott ismertetés hiányos volna, ha nem mutatnánk rá arra, hogy mennyiben válhat a kódex a *szocialista együttélés* és együttműködés szabályai betartására ösztönző nevelés eszközévé. A törvények ugyanis nemcsak arra szolgálnak, hogy két állampolgár jogvitájának megoldásához a megfelelő kulcsot megadják, hanem arra is, hogy — az egyes esetekben érdekelt állampolgárokon túlmenően — valamennyi állampolgár és állami szerv magatartására, tevékenységére, társadalmi kapcsolataira hatást gyakoroljanak. Különösen jelentős, hogy a Ptk. e szempontból is megfeleljen a követelményeknek. E törvény ugyanis az életviszonyok igen jelentős körét

szabályozza, főleg a vagyoni viszonyokat, amelyeknek az állampolgárok, az állami és társadalmi szervek és szervezetek állandó részesei.

Ezenkívül pedig az olyan jellegű kapcsolatokat is, amelyek tekintetében az elmúlt idők néhány maradványa — mint pl. a magántulajdonosi módon való gondolkodás, az üzleties felfogás — még ma sem szűnt meg teljesen.

e) A szocialista együttélés és együttműködés szabályaiból folyó követelményeket következetesen vonja le a kódex a *szerveződésekről* szóló szabályokban. Leszámol mindenekelőtt azzal a felfogással, amely a hitelezőt a kötelem „urának” tekinti. Ehelyett a törvény szerint a jogosult szerződő társa és nem ellenfele a kötelezettnek, hiszen érdekeik lényegében közösek. Ezért a jogosult maga is köteles a szerződés teljesülését a maga módján elősegíteni. A szocialista gazdasági rendnek egyik alapvető sajátossága továbbá, hogy a szerződés legfőképpen a gazdasági szükséglet kielégítését szolgálja. Ebből a szemléletből fakad a *reális teljesítés* jogelve, amely egyik oldalon előírja a pontos teljesítést, a másik szerződő félre nézve pedig általában kötelezővé teszi, hogy elfogadja a megfelelő időben, minőségben stb. felajánlott szolgáltatást, vagyis a szerződés tárgyát. Más kérdés, hogy a Ptk. meghozatala időszakában helyes elv követelményeit — a társadalmi fejlődés eredményeként — jogalkotásilag és jogalkalmazásbelileg is módosítani kellett. A szocialista viszonyok között a szerződések alapvetően valamely szükséglet kielégítése céljából jönnek létre. A szükségletkielégítési elv az alapja a szocialista jogi felfogás szemléletmódjának és tételes jogi szabályozása elveinek. Ha a teljesítés nem felel meg a követelményeknek, akkor a *szervezősszegés* szabályai gondoskodnak arról, hogy a szerződési érdek betöltése lehetőleg úgy valósuljon meg, ahogy az a szükséglet tényleges kielégítésére a leginkább alkalmas. A teljesítés részletszabályai ugyancsak a reális teljesítés elvével állanak összhangban. (A magyar jog például azt írja elő, hogy fajlagos szolgáltatás esetében a forgalomban szokásos jó — és nem átlagos — minőségű dolgokkal kell teljesíteni.)

f) A téma kiemelkedő fontossága folytán a továbbiakban a szerződési jog köréből kissé részletesebben foglalkozunk a szervezősszegés egyik nevesített esetével, az ún. *hibás teljesítés* problematikájával, különösen azért, mert a világviszonylatban annyira jelentőssé vált *fogyasztóvédelmi rendszer* egyik legfontosabb polgári jogi vetületéről van szó. Nyomatékosan hangsúlyozandó azonban, hogy a fogyasztóvédelem kérdésköre nem szűkíthető le önmagában arra, hogy a vásárlót, megrendelőt stb., milyen jogok illetik meg a kötelezettel szemben, amennyiben a szolgáltatás minőségileg nem megfelelő. A fogyasztóvédelem ennél messzemenően sokoldalúbb jogi eszköz-tárat igényel, mégpedig a *polgári jogon belül* és mind erőteljesebb tendenciával a *polgári jogon túlmenően* is. Az utóbbival kapcsolatosan hivatkozhatunk számos igazgatási, büntetőjogi, szabálysértési jogtételre, amelyek különböző magas szintű jogszabályban kerültek hazai jogunkban is megfogalmazásra.²¹ Ezek részletezése nem lehet a jelen tanulmány feladata. Any-

²¹ A Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. tv. rendelkezései közül különösen a 294—296. §-okra kell hivatkoznunk, melyek a rosszminőségű termék forgalmazását, a minőség hamis tanúsítását stb. pönalizálják. — A szabálysértési jogszabályokban (Sztv, továbbá a 19/1979. (V. 15.) MT. sz. rend.) szankcionált és idevágó tényállások csupán címszerűen: vásárlók megkárosítása; vesztegetés; mérlegelés ellenőrzésének akadályozása; nyitvatartási idő szabályainak megszegése; magán kiskereskedői jogosítvánnyal visszaélés; bizonylati fejelem megsértése;

nyi viszont mindenesetre hangsúlyozandó, hogy a különböző jogágbeli előírások, illetőleg szankciók a maguk komplexitásában szolgálják a fogyasztóvédelmi rendszer hatékonyságát.

Az idevágó *polgári jogi* intézmények illetőleg rendelkezések közül a következők háromnak — talán mint legfontosabbnak — a nagyon vázlatos bemutatása tűnik feltétlenül szükségesnek.

fa) Az 1977. évi IV. tv. fogyasztóvédelmi rendelkezései közül mindenekelőtt a 4. § (2) bekezdésének — más összefüggésben már felhívott — új rendelkezésére hivatkozunk. E szerint: „A törvény tiltja a tisztességtelen gazdálkodást, így különösen a gazdasági előfölénnyel való visszaélést, továbbá a tisztességtelen haszon szerzését.” Kódex-szinten ez a követelmény és ilyen formában jogunkban először fogalmazódott meg. S amit különösen hangsúlyozni kell: a tételnek a Ptk. Bevezető rendelkezései körébe történő beépítése nem pusztán azért bír jelentőséggel, mert egy általános gazdaság-erkölcsi, gazdaságpolitikai követelményt alapvető céllal és hatállyal rögzít szövetségserűen is. Nem deklaratív jogtételtől van szó, hanem normatív értékű szabályról, amely közvetlenül alapot ad a szabály megsértése esetében — az addig is ismert bírságjellegű szankciókon túlmenően — „klasszikus” polgári jogi szankciók közvetlen alkalmazására, mint pl. érvénytelenség, kártérítés, stb.

Tulajdonképpen a 4. § (2) bekezdésében foglalt általános tilalomnak nevesített esetét részletezi a 209. §., mely az *általános szerződési feltételek* társadalmi és egyéni megtámadhatóságát teszi meghatározott, de igen széles körűen megjelölt tényállásbeli elemek esetén lehetővé, nevezetesen ha az érdekelte a maga számára indokolatlan egyoldalú előnyt jelentő kikötéseket alkalmaz. Elégge nem hangsúlyozható fontosságú új jogtételtől van szó. A társadalmi, továbbá az egyéni megtámadás lehetőségének a biztosíthatósága, még hozzá *törvényi szinten* és bíróságok előtt a fogyasztói érdekek jogi körülhatárolásának — a nemzetközi összehasonlítást is minden szempontból kibíró — egyik legjelentősebb eredménye.

fb) Az ún. *hibás teljesítés nevesített szerződésszegési esetéről* a Ptk. viszonylag igen részletes szabályozást tartalmaz. Ide sorolandóak továbbá a szerződésszegési közös szabályok és a nevesített szerződések körében elhelyezett Ptk.-beli speciális rendelkezések, mely utóbbiakra fel kell hívunk a figyelmet akkor is, ha — örvendetesen — az *egységesítés* érdekében a speciális szabályok volumene a korábbihoz képest összehasonlíthatatlanul kisebb.

A módosított Ptk. egyértelműen *rendkívül korszerűsítette* az 1959. IV. törvény anyagát és joggal mondható az, hogy erőteljesen fogyasztópárti, —

minőségi kifogás szabálytalan elintézése; kötelező fizetési jegyzék, számla átadásának elmulasztása; áru jogtalan visszatartása; étlappal vagy itallappal elkötetett szabálysértés; a vásárlók könyvének szabálytalan kezelése; árak ellenőrzésének akadályozása stb. — Szólni kell továbbá a 20/1979. (V. 26.) MT. sz. rendeletről, mely ún. gazdasági bírság kiszabását rendeli különböző fogyasztói érdekeket sértő vállalati magatartások esetében. Így pl. gazdasági bírságot kell kiszabni, ha adott vállalat súlyosan sérti, illetőleg veszélyezteti a lakosság jogos érdekeit, ha a gazdálkodó szervezet jogszabályban meghatározott kötelezettsége megszegésével jelentősen megsérti a minőségvédelemhez fűződő érdekeket, vagy például ha a vállalat egyes termékek (alkatrészek) termelését szünteti meg, ezzel az ellátásban súlyos nehézségeket okoz (2. §.). — Végezetül — részletezés nélkül — ismételten hangsúlyozni kell a fogyasztóvédelem szempontjából az 1978. évi I. sz. törvény, az ún. Belkereskedelmi Törvény fontosságát.

másként fogalmazva „fogyasztócentrikus” szabályozást tartalmaz. Alátámasztja a mondottakat — sokak között — az igényérvényesítési rendszer gyökeres újraszabályozása, így különösen a kétfázisú igényérvényesítési mechanizmus felszámolása; a jogvesztő határidőknek elévülési idővé történő átalakítása; a kezdő időpont egyértelművé tétele, a megvizsgálási kötelezettség elmulasztása lényegében jogvesztő hatályának felszámolása; az igényérvényesítési határidők rendszerébe (az elsősorban szabványok által megállapított) „kötelező alkalmassági idő” beépítése.

Sokban korszerű az új jogi rendezés a kellékszavatossági igények biztosíthatósága szempontjából is; különösen jelentős, hogy a költségviselési kötelezettséget az 1977. évi IV. tv. lényegében szavatossági igény rangjára emelte. Említendő továbbá, hogy az elkülönítésnek, kiválasztásnak egyedkoncentráló hatályát az új szabályozás megszünteti; megszünteti a ius variandi tilalmát; csak helyesíthető, hogy az igénybejelentés elmulasztását a Ptk. — módosítja a kárenyhítési, kárelhárítási követelmények elmulasztásához általánosan kapcsolott szankciós követelményekhez hasonlóan értékeli, s így felszámolja eme adminisztratív jellegű feladat elmulasztásának jogvesztőként való minősítését stb.

fc) A minőségvédelmi rendszer hatékonysága szempontjából a polgári jogi szabályozást illetően kell említést tenni arról a több miniszter által kiadott rendeletről, mely a legtöbb tartós fogyasztási cikk vonatkozásában az ipari, illetőleg kereskedelmi szerek számára a fogyasztók irányában a *jótállás* (garancia) elvállalását — a szerződéses megállapodástól függetlenül — jogszabályilag kötelezővé teszi, és megállapítja eme elvállalás legkisebb kötelező mértékét. (3/1978. III. 1.) több miniszter által kiadott közös rendelet a jótállás legkisebb kötelező mértékéről szóló 4/1969-es rendelet módosításáról).²²

g) A nevesített szerződésekre vonatkozó szabályanyagból — társadalmi súlyára tekintettel — szólni kell a *lakások elosztásáról*, illetőleg a *lakásbérlettel* kapcsolatos jogi szabályozásról. E szabályozás alapvető jellege az, hogy a lakáelosztás jelenlegi rendszere sokban államigazgatási jellegű; a szükségletek teljes kielégítésének átmeneti hiánya, valamint a meglevő lakásalap gazdaságos és szociálpolitikai elveknek is megfelelő módon történő felhasználása megköveteli az igazgatási eszközök igénybevételét. Az igazgatási eszközök csak az állami tulajdonban levő lakásokra, azok közül is csak a tanácsi bérlakásokra és a tanácsi értékesítésű lakásokra vonatkoznak. A személyi tulajdonban levő lakások vonatkozásában a hasznosítás kizárólag a polgári jogi eszközök segítségével valósul meg. Az állampolgári szükségletek ésszerű és célszerű biztosítását, ugyanakkor bizonyos nyereszkesedés, spekulációs törekvések kiküszöbölését szolgálja az a rendelet, mely a lakóházak, illetve telkek tulajdoni kérdéseiről, ezzel összefüggésben ugyanakkor azok kereteinek megállapításáról szól.²³

²² A tanulmány 9. fa), fb) alpontok, valamint fc) által tárgyalt témakörök szempontjából lásd különösen Kemenes Béla: Minőségvédelem a fogyasztók szolgálatában. (Korreferensek: Schagrin Tamás, Szirtes János, Török István) A Magyar Jogász Szövetség IX. Országos Munkaértekezlete. 1979. 147—191. old.).

²³ Ptk. 434—451. §§., továbbá az 1/1974. (I. 9.) MT. sz. rendelettel módosított és kiegészített 1/1971. (II. 8.) Korm. sz. rendelet a lakásbérletről. — Az állampolgárok telektulajdonának egyes kérdéseiről az 5/1978. (I. 18.) Mt. sz. rendelettel módosított 31/1971. (X. 5.) Korm. sz. rendelet; az állampolgárok lakás- és üdülőtulajdonának egyes kérdéseiről a 6/1978. (I. 18.) MT. sz. rendelettel módosított 32/1971. (X. 5.) Korm. sz. rendelet intézkedik. A vonatkozó jogszabályok lényege,

11. Az 1959. évi IV. tv. a *polgári jogi felelősségről* szóló része a korábbi joghoz képest rendkívül jelentős, mégpedig egészen új szemléletbeli, megítélésbeli, jogi-dogmatikai alapokon nyugvó változásokat tartalmaz. A megszigorított erkölcsi felfogással áll összhangban mindenekelőtt az, hogy a törvény szigorította azoknak a felelősségét, akik másnak kárt okoznak. Az alapvetően továbbra is szubjektív felelősségi rendszeren belül emelte az objektív megítéléshez szükséges társadalmi elvárhatóság mércéjét; a károsult érdekében megfordította a bizonyítás terhét a károkozó hátrányára stb. A felelősségről szóló szabályok körében az együttélés szabályainak betartására való törekvés abban is kifejezésre jut, amely a károsultat a bekövetkezett kár enyhítésére kötelezi; a károsult nem nézheti tétlenül a károsodás beálltát, hanem a kár csökkentése érdekében minden elvárhatót meg kell tennie, mert ellenkező esetben a neki járó kártérítés is megfelelő arányban csökken.²⁴

Az 1959. évi IV. tv. igen pozitívan értékelhető felelősségi konstrukcióját, illetőleg rendszerét az 1977. évi IV. tv. jelentősen tovább korszerűsítette. Ennek bizonyítására csupán néhány adalék. Az újabb szabályozás a veszélyes üzemekre vonatkozó fokozott felelősségi szabályok alkalmazását rendeli el arra is, aki az emberi környezetet veszélyeztető tevékenységével másnak kárt okoz. (Sőt az atomenergiáról szóló 1980. évi I. tv., tehát az egyik legújabb jogalkotás az ezzel összefüggő esetleges károkért lényegében feltétlen felelősséget állapít meg.) A felelősség kizárását, illetőleg korlátozását tilalmazó rendelkezés hatókörét a módosított jogszabály kiterjeszti az életben, a testi épiségben, az egészségben okozott károsodásokra. Kimondja, hogy a károkozó köteles megtéríteni a károsult nem vagyoni kárát, ha a károkozás a károsultnak a társadalmi életben való részvételét, vagy egyébként életét tartósan vagy súlyosan megnehezíti, illetőleg a jogi személynek a gazdasági forgalomban való részvételét hátrányosan befolyásolja. Lényegesen könnyíti a károsult igényérvényesítési lehetőségét az ún. államigazgatási jogkörben okozott károk tekintetében is.

12. A szocialista polgári jogunk fejlődésének a bemutatása körében feltétlenül szólnunk kell olyan jogalkotásokról, amelyek *közvetlenül* nem érintik a Ptk. anyagát; noha polgári jogi tartalmúak, de az 1959. évi IV. tv. — és hasonlóan az 1977. évi IV. törvény is — mellőzte a jogszabályok által átfogott intézmények kódexbeli szabályozását. (Ennek indokaival a jelen tanulmány 7. pontjában már foglalkoztunk. A teljesség kedvéért kell megjegyezni, hogy ezek az indokok ugyan az 1977. évi IV. tv. meghozatalakor már jelentős részben tárgytalanná váltak; a szóbanforgó intézményeknek a polgári jogba való tartozása és polgári jogi jellegük elismerése már általánosan elfogadott, mégis a Ptk. rendszerének megtartása érdekében teljes beépítésre, illetőleg inkorporációra nem került sor.) Nyomatékosan hangsúlyozandó azonban, hogy a külön jogszabályokban foglalt szabályanyag teljes összhangban áll a Ptk. alapelveivel, illetőleg meghatározott vonatkozásokban a részletrendelkezéseivel is, továbbá a módosított Ptk.-ban jelentős bővülés az alábbiakban

hogy egy személy (család) tulajdonában, illetve használatában egy lakó, illetőleg üdülőtelek, vagy egy lakóház, ill. üdülő állhat. Természetesen ezek együttessége a két egységnyi ingatlanulajdont nem haladhatja meg és ingatlanfajták szerint különbözniök kell.

²⁴ Kemenes B.—Szilbereky J.: A Polgári Törvénykönyvről. (Társadalmi Szemle 1962. 70—81. old.).

tárgyalandó intézményekre kisugárzó hatású rendelkezések köre. (Pl. A személyek polgári jogi védelme c. részben külön alpontban van szó —, mint azt a jelen tanulmány 9. pontjában említettük — a szellemi alkotásokhoz fűződő jogokról.)

A szóbanforgó körben túlnyomórészt a *szellemi alkotások* területén keletkezett jogalkotásokról van szó. Kiemelkedő eredmény, hogy a szellemi alkotások lényegében minden jelentős intézményét, nevezetesen a találmányi és szabadalmi jogot, a szerzői jogot, a védjegyjogot, az újítói jogot törvényhozássunk a szocialista elveknek és elvárásoknak megfelelően, rendkívül korszerű módon újrászabályozta.

a) A *találmányok szabadalmi oltalmáról* szóló 1969. évi II. törvény egy 75 éven keresztül hatályban volt jogszabály helyébe lépett. A korszerűsítés, pontosabban az újrászabályozás igényét ez önmagában természetessé teszi; lényegesebb ennél az, hogy az iparjogvédelem szocialista koncepcióját kellett az új törvénynek megvalósítania. Az új törvény lényegesebb jellemzői az alábbiakban foglalhatók össze: Egyértelműen meghatározza a szabadalmaztatott találmány ismertetőjeleit; továbbfejleszti a szolgálati találmány jogintézményét akként, hogy a vállalati érdek fokozott megvédése mellett biztosítja a feltalálók érdekeinek az oltalmát is; kifejezetten lehetővé teszi az új növény- és állatfajták szabadalmazhatóságát; részletes szabályokat ad a hasznosítási szerződésről; az eddig is meglevő teljes vizsgálati rendszer megtartása mellett bevezeti a találmányok halasztott vizsgálati rendszerét; az elbírálás függetlenségének és a szakszerűségnek hatékony biztosítása céljából a szabadalmi ügyekben eljáró szervek új fórum — rendszerét alakítja ki.²⁵ joggal mondható, hogy e törvénnyel világviszonylatban is korszerű szocialista jogalkotás született meg iparjogunk területén.

b) Az iparjogi törvényalkotás második terméke az ugyancsak 1969-ben alkotott IX. törvény, az ún. *védjegy-törvény*. Különleges aktualitást adott a védjegyjogok kodifikációjának a gazdaságirányítás korszerűsített rendszere, amely a korábbinál nagyobb lehetőséget biztosít, illetve követel meg a termelő-, kereskedelmi, illetőleg szolgáltatási tevékenységet folytató gazdasági egységek számára. Fokozott a részvétel a nemzetközi árucseré forgalomban is. Ilyen körülmények között természetszerűleg nagyobb szerepet kapnak a versenyeszközök, ezek között a védjegyek.

c) Végezetül a szocialista viszonyok között a gazdasági, termelési és társadalmi, jogi szempontból különös súlya van az *újítói mozgalomnak*, illetve az újítói jognak. Az újító mozgalom mint a dolgozók önként vállalt és tudatos alkotó tevékenységének szervezett formája a felszabadulást követő években alakult ki a kibontakozó munkaverseny részeként. A szocialista gazdasági rendszerben a mozgalom hatékony szerepet tölt be a gazdasági-műszaki fejlődés területén. Célja, hogy a dolgozók munkaköri köteleességük ellátásán túlmenően javaslataikkal segítsék elő a műszaki fejlődést, a termelés és gazdálkodás hatékonyságának növelését. A cél elérésének egyik fontos tényezője az újítási jogviszonyok korszerű, az adott gazdasági viszonyoknak megfelelő jogi szabályozása, amelyet a Minisztertanácsnak az újításokról szóló 38/1974. (X. 30.) számú rendelete tartalmaz.

A jogszabály meghozatalát széles körű társadalmi megmozdulások,

²⁵ Iparjogvédelmi Kézikönyv. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Bp. 1971. 41 —42. old.

mindenekelőtt a közvetlenül érdekelt újítók kongresszusa előzte meg. A szak-szervezetek szerepét biztosítja az, hogy az újításokkal kapcsolatban bármely sérelem esetén az illetékes szakszervezeti szervhez (szövetkezetnél a felügyelő-bizottsághoz) lehet fordulni. Ugyanakkor törvényességi garanciát jelent az említett jogszabálynak az a rendelkezése, amely szerint az újításokkal kapcsolatos viták rendezése bírósági útra tartozik.

A szellemi alkotások *másik fő területének*, az ún. szerzői jognak szocialista kodifikációjára ugyancsak 1969-ben, az 1969. évi III. törvény formájában került sor. (E törvény egy 1921-ben született jogszabályt helyezett hatályon kívül.) A törvény lényeges új vonásai a következők:

a) A korábbi jogi szabályozástól eltérően a törvény különbséget tesz a szerzők ún. személyhez fűződő jogai és a mű felhasználásával kapcsolatos vagyoni jogok között.

b) Jelentősen erősíti a törvény a szerzők és alkotások védelmét a vagyoni jogok tekintetében. Alapvető tétel az, hogy az alkotás bármilyen felhasználásához a szerző beleegyezése szükséges és az általában csak díjazás ellenében történik.

c) Annak az alapvető tételnek leszögezése mellett, hogy az alkotás bármilyen felhasználásához a szerző beleegyezése szükséges és általában csak díjazás ellenében történhet, figyelembe veszi a társadalom általános érdekeit is és ennek érdekében megállapítja a szerzői jog korlátait, illetőleg bizonyos kereteit.

d) A törvény nagymértékben biztosítja a szerzői művek értékesítése céljából létrejövő ún. felhasználási szerződések diszpozitivitását, azaz a felhasználó és a szerző akaratának szerződési érvényesülését és egyeztetését.

e) A korszerűség követelményeinek megfelelően a szerzői jogi védelemben részesülő műfajok körét bővíti, sőt szerzői jogi védelemben részesít bizonyos különös alkotásfajtákat, mint pl. az előadóművészek teljesítményét.

f) Jellegzetessége végül az új törvénynek, hogy a szerzői jog megsértését, az ún. jogbitorlást rendkívül szigorúan szankcionálja. A személyi természetű szankciókon túlmenően a vagyoni szankciók körében a jogdíjigény és az esetleges kártérítés mellett — új rendelkezésként — lehetővé teszi a jogtalan felhasználónak a szerzői díjnak megfelelő összegű megbírságolását.²⁶

13. A *bíróági joggyakorlatnak* a polgári jog fejlesztésében betöltött jelentőségét az átfogó és írott jogszabálynak, a kódexnek megjelenése módosította ugyan, de nem csökkentette. Korábban már szó volt arról, hogy bár a Ptk. nem keretjogszabály, de ugyanakkor törekedett elkerülni a kazuisztikus szabályozást; másszóval a bírósági joggyakorlatra hagyott sok olyan rész kérdésben való állásfoglalást, amelyek meghozatala ugyan konkrét ügyek eldöntése kapcsán váltak és válnak szükségessé, de végül is a polgári jogalkalmazás egésze szempontjából hatásos általánosítható megállapításokat tartalmaznak. A legsúlyozottabb kérdésekben pedig a Legfelsőbb Bíróság, mint legmagasabb szintű jogalkalmazó szerv a bírói gyakorlat egységét, elvi egyértelműségét biztosító irányelveivel, polgári elvi döntéseivel, irányadó állásfoglalásával a Ptk. hatálybalépését követően is meghatározott értelemben a jogalkotásra is ható jogfejlesztő szerepet töltött és tölt be.

14. A *magyar polgári jog tudományának* a Ptk. megalkotását követő

²⁶ Vö. Dr. Timár István: Az új szerzői jogi törvényről. Magyar Jog. 1969. 449—453. old.

eredményei — akárcsak vázlatos — bemutatása is messze meghaladja e tanulmány kereteit. Öröndetes következménye ez mindenekelőtt annak, hogy civilisztikai jogtudományunkat ez időszakban olyan jelentős élénkség jellemzi, melynek csak részbeni mutatója a nagyarányú publikációs tevékenység, ezen belül is elsősorban a monografikus alkotások igen nagy száma. Sokkal jelentősebb ennél az, hogy a civiljogi kutatások belföldi viszonylatban nagymértékben segítettek és segítik elő a szocialista polgári jogalkotás elméleti megalapozását és a joggyakorlat elvi értékű fejlesztését. Joggal mondhatjuk továbbá, hogy nem egy esetben nemzetközi figyelmet érdemlő, sőt hatású kutatási eredményekről van szó. A jelen tanulmány bevezetőjében is említettük továbbá már azt a tényt, hogy a közelmúlt időszakának tudományos eredményei, tudományos nézetei részletes ismertetése már csak azért is mellőzhető, mert azok az idegen nyelven is nagy számban megjelenő publikációk (vagy legalább ismertetések) révén megismerhetővé, ill. hozzáférhetővé váltak. A mondottaknak megfelelően e helyen lehetőségünk csupán az, hogy felvázoljuk azokat a legfőbb kutatási területeket, amelyekkel a magyar civiljogtudomány a közelmúltban, illetve jelenleg foglalkozik. Helyénvalónak érezzük Világhy Miklósnak azt a részletezését, amely a magyar polgári jog tudománya fő kérdéseit a rendszerezés kérdése, a tulajdonjog elvi kérdései, a szerződés elméleti kérdései, végül a szankció és felelősség kérdései témaköreiben csoportosította.²⁷ E témákon belül a rendszerezés kérdésével összefüggésben vetődik fel újmódon az ún. gazdasági jogi problematika, pontosabban a gazdasági jog önálló jogágiságának elismerése, amelynek elutasításában polgári jogi tudományunk lényegében ma is egységes. A tulajdonjog elvi kérdései főleg két fő kérdés köré csoportosíthatók. Ezek közül első a szocialista tulajdoni viszonyokkal, közelebbről az állami tulajdonjog és a szocialista vállalat mibenlétére, illetőleg a vállalat polgári jogi jogosítványaira vonatkozó problémakör. A tulajdonjoggal foglalkozó elméleti kérdések másik fő csoportja az állami és szövetkezeti tulajdonjog egymáshoz való viszonyának értékelése. A szerződési rendszerrel foglalkozó elméleti megállapítások egyrészt bizonyos szerződési alapelveknek és módszereknek átalakítása mellett érvelnek (pl. reális teljesítés, együttműködési elv, stb.), másrészt pedig az elméleti kutatások nagyon indokolják a szerződéstípusok, illetőleg az azokra vonatkozó szabályanyagnak tartalmi és rendszerbeli módosítását.²⁸ A felelősség-szankció témakörében — korábbi magánjogi eredményeinkhez hasonlóan — olyan elismert munkák láttak napvilágot, amelyek folytán a magyar civilisztikai tudomány e területen nemzetközi szempontból is jelentős hatású.²⁹

Szocialista polgári jogunk fejlődését a jogalkotás, a joggyakorlat és a jogtudomány tevékenysége szempontjából törekedtünk értékelni. Úgy érezzük, hogy a civiljog a társadalom érdekében és szolgálatában megfelelően töltötte és tölti be szerepét és szerves része jogéletünk egésze fejlődésének.

²⁷ Világhy Miklós: A magyar civiljogtudomány 25 éve. Jogtudományi Közöny 1970. 6. szám.

²⁸ Lásd különösen az Állam- és Jogtudományi Intézet Polgári Jogi Osztályának a szerződési rendszerrel, továbbá a minőségvédelmi rendszerrel kapcsolatos munkálatai, amelyek sokszorosított formában és külön-külön mintegy 500 oldal terjedelemben jelentek meg. Külön hangsúllyal kell szólnunk továbbá a Szocialista vállalat c. országos kutatási főirány keretében több éve megkezdett és jelenleg is folyó jogtudományi kutatásokról.

²⁹ A korábbi jogtudományi eredményeket illetően elsősorban Marton Géza, a jelen szempontjából pedig Eörsi Gyula munkásságát kell kiemelnünk.